

چگونه توانستم مشکل پرخاشگری بهار را حل کنم

How I was able to solve the problem of Bahar's aggression

چکیده:

امروزه پرخاشگری به یکی از مهم‌ترین مسائل و مشکلات رفتاری کودکان تبدیل شده است که می‌تواند تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی این کودکان را تحت‌الشعاع قرار داده و مشکلات عدیده‌ای را در روابط اجتماعی، خانوادگی، تحصیلی و... آنان سبب شود. هدف پژوهش حاضر، حل اختلال پرخاشگری در دانش‌آموزی به نام بهار با استفاده از شیوه علمی اقدام‌پژوهی است. جهت گردآوری اطلاعات و شواهد از ابزارهای مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش یکی از دانش‌آموزان پایه اول دبستان جنت گراویان می‌باشد.

جهت حل مشکل پرخاشگری دانش‌آموز، ابتدا به شناسایی و تشخیص مشکل پرداخته، سپس با تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل علل بروز این مشکل در وی، رویکرد تربیتی اشتباه والدین، اختلال وسواس بی‌اختیاری مادر، اختلال بدغذایی کودک و تحمیل استرس و فشار روانی از جانب والدین و نیز الگوهای رفتاری نامناسب تشخیص داده شد. سپس برای حل آن راهکارهای بازی‌درمانی عروسکی، شن‌درمانی، گل‌درمانی، جلسات روان-درمانگری برای کاهش اختلال وسواس مادر در تربیت کودک و بازنگری مجدد و اصلاح رویه‌ی والدین در غذا دادن به کودک انتخاب و به مدت یک ماه با همکاری خانواده دانش‌آموز و کادر مدرسه اجرا و نظارت گردید. پس از اجرای راه‌حل‌ها و به منظور ارزیابی میزان اثربخشی آن‌ها، مجدداً به گردآوری اطلاعات پرداخته و با مقایسه شواهد ۱ و ۲ نتیجه حاصل شد که اختلال پرخاشگری دانش‌آموز به میزان قابل توجهی برطرف شده است. به همکاران گرامی نیز توصیه می‌شود به کارکرد و اثربخشی شیوه علمی اقدام‌پژوهی توجه داشته و با استفاده از این رویکرد، مشکلات حوزه کاری خود را حل نمایند.

کلید واژه‌ها: اقدام‌پژوهی، توسعه حرفه‌ای معلمان، اختلال پرخاشگری، اضطراب، بازی‌درمانی، کودکان دبستانی

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

۱- مقدمه:

کودکان و نوجوانان امروز، آینده‌سازان فردا هستند و بدیهی است که سلامت جسمی و روانی آن‌ها، نه تنها در شادابی و نشاط و پیشرفت تحصیلی امروزشان موثر است، بلکه در شکل‌گیری آینده جامعه نیز نقش مهم و اساسی دارد. بنابراین، سلامت کودکان در سیاست‌های بهداشتی بسیاری از کشورها، از اهمیت و اولویت بالایی برخوردار است. مطالعات متعددی نشان داده‌اند که سلامت جسمی کودکان، ارتباط مستقیمی با سلامت روانی آنان دارد. هم‌چنین اختلالات رفتاری می‌تواند بر ارتباطات اجتماعی و پیشرفت تحصیلی و عملکرد کودکان اثرات منفی و مخربی بر جا گذارد.

اختلالات رفتاری کودکان شامل گروهی از رفتارها بوده که کودک مبتلا به وسیله‌ی آن‌ها به طور مکرر حقوق اساسی دیگران را نقض می‌کند و یا قواعد اجتماعی را زیر پا می‌گذارد. بسیاری از رفتارهای مرتبط با اختلالات رفتاری، ظاهری شبیه به نافرمانی‌ها و سرکشی‌های معمول دوران کودکی داشته، اما بسیار شدیدتر و جدی‌تر هستند. دامنه اختلالات رفتاری کودکان که در نتیجه‌ی فقر، جهل و بی‌سوادی، بدرفتاری و ناهنجاری‌های خانوادگی، کاستی‌های آموزشی، فرهنگی و اجتماعی است، بسیار وسیع است و شامل رفتارهای غیرعادی، تکراری و آزاردهنده مانند ناخن جویدن، کندن مو، مکیدن شست، تیک، پرخاشگری، اختلالات اضطرابی، اختلالات خلقی، سوء مصرف مواد، کم‌توجهی و بیش‌فعالی اطلاق می‌شود (محمدی، ویسی رایگانی، جلالی، قبادی و عباسی، ۱۳۹۷). تحقیقات انجام‌شده نشان داده‌اند که عوامل درون خانواده مانند عدم سازگاری والدین، تهدید، کتک زدن، مسائل اقتصادی و... و عوامل فرهنگی، اجتماعی و وراثتی در بروز اختلالات رفتاری نقش مهمی ایفا می‌کنند (جاری و همکاران، ۱۳۹۴).

در دهه‌های اخیر توجه فراوانی به اختلالات رفتاری شده است. یکی از شایع‌ترین این اختلالات در میان کودکان و نوجوانان اختلال سلوک (Conduct Disorder) می‌باشد (مورای و فارینگتون، ۲۰۱۰ به نقل از ابوالقاسمی، میکاییلی، طاهری‌فرد و کیامرثی، ۱۳۹۴). اختلال سلوک مجموعه‌ای از رفتارهای ضد اجتماعی پایدار در کودکان است که باعث اختلال در چند زمینه‌ی عملکردی آنان می‌شود و ویژگی آن پرخاشگری و تجاوز به حقوق دیگران است. بر اساس تعریف تجدید نظر شده در چهارمین راهنمای تشخیصی و آماری اختلال‌های روانی، اختلال سلوک و اختلال نافرمانی مقابله‌ای مربوط به دوران کودکی و نوجوانی هستند. علامت اساسی اختلال سلوک، الگوی تکراری و پیوسته رفتاری است که در آن حقوق اساسی دیگران، هنجارها یا موازین اساسی اجتماعی متناسب با سن فرد نقض می‌شوند. این گونه رفتارها در سه مورد (و یا بیشتر) از معیارهای زیر در ۱۲ ماه گذشته باید وجود داشته باشند: رفتار پرخاشگرانه که موجب تهدید یا صدمه رساندن به سایرین یا حیوانات می‌شود، رفتاری که موجب وارد آوردن زیان یا خسارت مالی می‌گردد، فریبکاری یا دزدی، نقض جدی مقررات (سادوک و سادوک، ۲۰۰۰ به نقل از نجفی، فولادچنگ، علیزاده و محمدی‌فر، ۱۳۸۸). در راهنمای آماری و تشخیصی اختلال‌های روانی تجدیدنظر شده، شیوع یک ساله این اختلال در جمعیت از ۲ درصد تا بیش از ۱۰ درصد برآورد شده است. میزان شیوع از کودکی تا نوجوانی افزایش می‌یابد و در پسران بالاتر از دختران است (ابوالقاسمی و همکاران، ۱۳۹۴). کودکان یا نوجوانان مبتلا به این اختلال اغلب آغازگر رفتار پرخاشگرانه هستند و واکنش آن‌ها نسبت به دیگران خشونت‌آمیز است.

یکی از عواطف متداول در میان کودکان و نوجوانان خشم است که بر اثر برخورد با مانعی که بر سر راه آنان قرار گیرد، حاصل می‌شود و به پرخاشگری که یک واکنش عمومی به ناکامی امیال است، منجر می‌گردد. پرخاشگری رفتاری است که هدف آن صدمه زدن به خود یا دیگران می‌باشد. در این تعریف قصد و نیت حائز اهمیت است؛ یعنی یک رفتار آسیب‌زا در صورتی پرخاشگری محسوب می‌شود که از روی قصد و عمد و به منظور صدمه زدن به خود یا دیگری انجام گرفته باشد (سعادت‌جو و ترشیزی، ۱۳۸۹). بر این اساس بهترین و جامع‌ترین تعریفی که از پرخاشگری ارائه شده تعریف Brown است

که از نظر وی «هر عمل و رفتاری که به طور مستقیم در جهت هدفی و به منظور آزار و اذیت رساندن به دیگران که مایل نیستند مورد آزار و اذیت قرار بگیرند، اعمال شود» پرخاشگری نامیده می‌شود (صادقی و مشکئی بد حقیقی، ۱۳۸۵ به نقل از کهندل و مصطفی‌لو، ۱۳۹۴).

از نخستین نظریه‌های مطرح شده در خصوص پرخاشگری، نظریه‌ی فروید با عنوان پرخاشگری به عنوان رفتار غریزی می‌باشد. از نظر فروید، واضع مکتب روانکاوی، پرخاشگری در انسان نماینده‌ی غریزه‌ی مرگ است که در برابر غریزه‌ی زندگی در فعالیت است، یعنی در حالی که غریزه‌ی زندگی ما را در جهت ارضای نیازها و حفظ بقا هدایت می‌کند، غریزه‌ی مرگ به صورت پرخاشگری می‌کوشد به نابود کردن و تخریب بپردازد. بنابراین از نظر فروید پرخاشگری حالتی مخرب و منفی دارد. هنگامی که این غریزه متوجه درون شود، به صورت تنبیه خود، ظاهر می‌گردد. هنگامی که این غریزه متوجه بیرون گردد، به صورت خصومت، تخریب و قتل تجلی می‌کند. فروید معتقد بود که این نیروی پرخاشگرانه باید به گونه‌ای تخلیه شود وگرنه انباشته شده و سبب بیماری می‌گردد. به عقیده‌ی لورنز، پرخاشگری که موجب آسیب رساندن به دیگران می‌گردد، از غریزه جنگیدن برمی‌خیزد که مشترک بین انسان و سایر ارگانسیم‌هاست. انرژی مربوط به این غریزه به طور خود به خود، با عیاری کم یا بیش ثابت در ارگانسیم تولید می‌شود. احتمال پرخاشگری در نتیجه بالا رفتن میزان انرژی و وجود و شدت محرک‌های آزادکننده، افزایش می‌یابد. پرخاشگری غیر قابل اجتناب است و گاهی خود به خودی روی می‌دهد. طرفداران فروید، خشونت در عصر حاضر را بازتاب خصومت فطری انسان‌ها می‌دانند. به همان صورتی که کردارشناسانی چون لورنز معتقدند حیوانات برای آزاد کردن پرخاشگری، غریزه دارند، فروید نیز از غریزی بودن خشونت و ویرانگری در انسان خبر می‌دهد. در سوی مقابل عده‌ای از نظریه‌پردازان بر این باورند که اگرچه رفتارهای پرخاشگرانه در حیوانات پست‌تر، می‌تواند با شیوه غریزی توضیح داده شود اما رفتارهای پرخاشگرانه انسان به وسیله غریزه هدایت نمی‌شود. در عوض نظریه‌های یادگیری اجتماعی فرض می‌کنند که پرخاشگری از مردم یاد گرفته می‌شود. موسسه بین‌المللی مطالعه‌کننده پرخاشگری در سال ۱۹۸۶ بیان نمود که هیچ اساس تکامل یا ژنتیکی برای خشونت وجود ندارد (پروچاسکا و نورکراس، ۲۰۰۶).

امروزه پرخاشگری به یکی از مهم‌ترین مسائل و مشکلات رفتاری کودکان تبدیل شده است که می‌تواند تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی این کودکان را تحت‌الشعاع قرار داده و مشکلات عدیده‌ای در روابط اجتماعی، خانوادگی، تحصیلی،... آنان را سبب شود. عدم تشخیص و درمان به موقع، احتمال ابتلای فرد به بیماری‌های روانی همچون بزهکاری، سوء مصرف مواد و اختلال شخصیت را در بزرگسالی افزایش می‌دهد. از این رو و با توجه به نقش مهم و حیاتی کودکان در آینده‌ی هر جامعه‌ای، ضرورت و اهمیت برنامه‌ریزی در جهت ارتقا سلامت روان آنان آشکار می‌گردد. به این منظور باید برنامه‌ای جامع و کامل در جهت شناخت انواع اختلالات رفتاری و عوامل تاثیرگذار در بروز و رشد این مشکلات تدوین شود تا با اقدامات پیشگیرانه‌ی مناسب به درمان این کودکان پرداخت. در عصری که ابزار غلبه بر دیگران و تخلیه‌ی خشم از سلاح‌های سرد و گرم به سلاح‌های هسته‌ای رسیده است، رشد حتی یک فرد پرخاشگر که قادر به همدلی با انسان‌ها و درک ارزش‌های انسانی نیست، می‌تواند فاجعه‌آفرین باشد.

اینجانب مهسا حیدری دانشجوی ترم ۶ کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه هستم. مدرسه‌ی محل کارورزی بنده واقع در شهرستان گیلان‌غرب استان کرمانشاه است که ۱۳۰ دانش‌آموز با ۶ کلاس را داراست. در پایه‌ی اول این دبستان با دانش‌آموزی مواجه شدم که دچار مشکل پرخاشگری و خشونت رفتاری است و بنده تصمیم دارم به طریق اقدام‌پژوهی مشکل او را ریشه‌یابی و سپس حل نمایم.

۲- توصیف وضعیت موجود و بیان مسأله:

اینجانب مهسا حیدری دانشجوی ترم ۶ کارورزی رشته آموزش ابتدایی، کارورزی ۱ و ۲ خود را در دبستان جنت گراویان شهرستان گیلان غرب، استان کرمانشاه گذراندم. این دبستان دولتی در قسمت انتهایی شهر گیلان غرب واقع در ضلع جنوبی میدان مقاومت، جنب دادگستری واقع شده است. ظرفیت این مدرسه ۱۳۰ دانش آموز و دارای ۹ کلاس درس و فاقد آزمایشگاه، کتابخانه، سالن ورزشی و تکنولوژی‌های نوین آموزشی است. به طور میانگین ظرفیت هر کلاس ۲۵ نفر می‌باشد.

هنگامی که واحد کارورزی ۱ را آغاز کردم حدود یک سال و نیم از شروع پاندمی کرونا گذشته بود. تقریباً از همان زمان آموزش به صورت حضوری مجدداً از سر گرفته شد، البته به علت پیشگیری از شیوع ویروس کرونا دانش آموزان تنها سه روز در هفته و در دو گروه مجزا در کلاس حاضر می‌شدند به این صورت که بین ساعات ۸ تا ۱۰ صبح گروه اول، و از ساعت ۱۰ تا ۱۲ ظهر گروه دوم در مدرسه حاضر می‌شدند. در کنار آموزش حضوری، کماکان آموزش مجازی در سامانه شاد تداوم داشته و آموزش بچه‌ها به صورت تلفیقی از آموزش حضوری و آموزش مجازی می‌باشد. کلاسی که من در حال گذراندن واحد کارورزی در آن هستم، ۲۶ دانش آموز پایه اول دارد؛ کلاس دارای ۱۵ میز و ۳۰ صندلی می‌باشد که در سه ردیف چیده شده‌اند و میز معلم در کنار تخته وایت‌برد قرار گرفته است.

در طول دوران کارورزی که به مدرسه می‌رفتم و در همان بدو ورود به کلاس و مشاهده فرایند تدریس و کنش و واکنش‌های بین معلم و دانش آموزان، توجهم به دانش‌آموزی خاص جلب شد که «بهار» نام داشت. بهار معمولاً در حین تدریس اجازه نمی‌داد معلم تمرکز کند و مدام با بی‌نظمی‌هایش، حواس معلم و دیگر دانش‌آموزان را پرت می‌کرد، مثلاً مدام از جای خود بلند می‌شد و حتی بدون اجازه از کلاس خارج می‌شد. به تذکرات معلم بی‌اعتنا بود و کاملاً قوانین کلاس را نادیده می‌گرفت، به عنوان مثال معلم زمانی خاص از کلاس را تعیین کرده بود که دانش‌آموزان خوراکی‌های خود را میل کنند و زباله‌هایشان را در سطل زباله بریزند اما او بی‌توجه به این قوانین یا در خارج از زمان تعیین‌شده خوراکی‌های خود را بیرون می‌آورد و یا این که زباله‌های خود را بر روی نیمکت و کف کلاس رها می‌کرد و نیز گاهی سعی داشت خوراکی دوستانش را به زور از آن‌ها بگیرد که با به گریه انداختن آن‌ها و تذکر معلم مواجه می‌شد.

بهار چندان به حقوق و حریم دیگر دانش‌آموزان احترام نمی‌گذاشت، مثلاً در دوران پاندمی دانش‌آموزان جای ثابتی در کلاس نداشتند و به صورت چرخشی در نیمکت‌های ردیف اول می‌نشستند اما بهار هر روز بر سر این مسأله که بر روی نیمکت ردیف اول بنشیند با دیگر دانش‌آموزان نزاع می‌کرد.

گاه و بی‌گاه با دانش‌آموزان کناری‌اش درگیر می‌شد و سر آن‌ها داد و فریاد می‌کرد یا آن‌ها را نیشگون می‌گرفت. وسایلش را به کسی قرض نمی‌داد و در مقابل اگر وسیله‌ای را با خود همراه نداشت، آن را درخواست نمی‌کرد و سعی می‌کرد با توسل به زور آن وسیله را از دوستانش بگیرد. در فعالیت‌های گروهی هم پیوسته با بقیه هم گروهی‌هایش بحث و جدل می‌کرد و سعی در به کرسی نشاندن حرف خود داشت.

در زنگ ریاضی که معلم بچه‌ها را به پای تخته فرا می‌خواند تا مسائل را حل کنند، باز هم بهار بدون توجه به حقوق دیگران و بدون اجازه‌ی معلم به پای تخته می‌رفت و ماژیک و تخته‌پاک‌کن را به دوستانش نمی‌داد. در زنگ فارسی دانش‌آموزان دفتر مشق خود را به ترتیب بر روی میز معلم قرار می‌دادند تا معلم تکالیف آن‌ها را بررسی کند اما بهار بدون رعایت نوبت دفتر خود را بالاتر از دفتر بقیه‌ی بچه‌ها قرار می‌داد و حتی با تذکر معلم هم از موضع خود کوتاه نمی‌آمد و اشتباهش را نمی‌پذیرفت.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

یک بار که در نیمکتی نزدیک به نیمکت او نشسته بودم، نگاهم به کتابش افتاد که صفحاتش را خط‌خطی کرده بود و نوشته‌هایش بسیار نامرتب و بهم‌ریخته بود. در زنگ هنر بیشتر به نقاشی‌هایش توجه کردم و متوجه شدم که از رنگ‌های جیغ و تند مانند قرمز بسیار استفاده می‌کند و رنگ‌های روشن مانند آبی کمتر در نقاشی‌هایش دیده می‌شد. در زنگ ورزش باز هم شاهد کشمکش بهار با دیگران بودم. از آن‌جا که مدرسه فاقد امکانات ورزشی زیادی بود، معلم ورزش یک توپ را در اختیار دانش‌آموزان قرار داد که همگی با هم باز کنند اما بهار اصرار داشت که توپ تنها در اختیار او باشد و سر همین مسأله با دیگر دانش‌آموزان درگیر شد. بالاخره پس از کش و قوس فراوان معلم ورزش، بهار را راضی کرد که با بقیه بچه‌ها بازی کند. در حین بازی اما باز هم درگیری‌های بهار با بقیه ادامه داشت تا جایی که توپ را محکم به سمت یکی از بچه‌ها پرتاب کرد و او را به گریه انداخت.

درگیری‌های بهار با دیگران تمامی نداشت و حتی در مراسم‌های صبحگاه هم برای قرار گرفتن در ابتدای صف با دانش‌آموزان دیگر مشاجره می‌کرد. حتی سرایدار مدرسه به خاطر لگد زدن به سطل زباله و لگد کردن باغچه‌ی مدرسه از دست بهار ناراحت بود و این ناراحتی را با پدر بهار، زمانی که به دنبالش آمده بود، در میان گذاشت. به مرور زمان شکایت‌های اولیا از دست بهار بیشتر می‌شد و تلاش‌های معلم برای کنترل و اصلاح او چه با مهربانی و پند و نصیحت، گفت‌وگو و تشویق و چه با تذکر و تنبیه نتیجه‌بخش نبود و بهار روز به روز پرخاشگرتر و عصیانگرتر می‌شد. از این رو من تصمیم گرفتم با یاری معلم راهنما، سرکار خانم پیروزمهر، مشکل پرخاشگری بهار را از طریق اقدام‌پژوهی حل کنم، چرا که در صورت عدم حل این مشکل، پرخاشگری و ستیزه‌جویی در بهار عمق و شدت بیشتری پیدا می‌کند و در او نهادینه می‌شود، به گونه‌ای که ممکن است به جایی برسد که رفتارهایش کاملاً خارج از کنترل شده و آسیب‌هایی جدی به خود و اطرافیانش وارد سازد. بنابراین هدف این پژوهش شناسایی و حل مشکل پرخاشگری بهار می‌باشد و در صدد آن هستم که به این پرسش پاسخ دهم که «چگونه می‌توانم مشکل پرخاشگری بهار را حل کنم».

۳-گردآوری اطلاعات (شواهد ۱)

پس از توصیف مشکل بهار و بیان مسأله‌ی موجود، برای شناخت دقیق‌تر ابعاد مختلف آن و ریشه‌یابی چرایی بروز این مشکل، به گردآوری اطلاعات با سه روش مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه می‌پردازم تا در مراحل بعدی با تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده، راهکار مناسبی در جهت رفع مشکل مذکور به کار ببندم.

۳-۱مشاهده

یکی از روش‌های موثر و کارآمد در گردآوری اطلاعات، مشاهده است که با ثبت دقیق تمام جوانب پدیده مورد مطالعه یا رفتار و گفتار فرد مورد پژوهش همراه است. بنا به گفته‌ی دکتر کریمی، مشاهده یک روش مستقیم و مطمئن برای جمع‌آوری اطلاعات دست اول می‌باشد که اعتبار بیشتری برای پژوهش فراهم می‌کند (کریمی، ۱۵۵، ۱۳۹۵). پس از چند بار حضور در کلاس و مشاهده‌ی رفتارهایی از سمت بهار که حاکی از این بود که این دانش‌آموز به اختلالات رفتاری دچار است، تصمیم گرفتم به مدت یک ماه اعمال و رفتارهای او را زیر نظر گرفته و اطلاعات مورد نیاز پژوهش را از طریق مشاهده‌ی مستقیم گردآوری کنم.

در طول دوره‌ای که بهار را به صورت ویژه زیر نظر داشتیم، رفتارها و واکنش‌هایی را مکرراً از او دیدم که به اطمینان رسیدم بهار دچار اختلال پرخاشگری است و همواره یک موضع تهاجمی نسبت به اطرافیانش دارد. او به طور مداوم، چه در کلاس درس و چه در زنگ‌های تفریح با سایر دانش‌آموزان درگیر می‌شد و برخوردهای نامطلوبی از خود بروز می‌داد. نسبت به

قوانین کلاس و مدرسه بی تفاوت و بسیار ناآرام و بی انضباط بود و هر قدر معلم و اولیا مدرسه سعی در کنترل او داشتند نتیجه‌ای نمی‌گرفتند.

در ادامه نمونه‌هایی از پرخاشگری‌های دانش‌آموز را در طول دوره‌ی یک ماهه مشاهده بیان می‌کنم:

- بهار معمولاً در حین تدریس اجازه نمی‌داد معلم تمرکز کند و با بی‌نظمی‌هایش، حواس معلم و دیگر دانش‌آموزان را پرت می‌کرد، مثلاً مدام از جای خود بلند می‌شد و حتی بدون اجازه از کلاس خارج می‌شد.
- بهار به تذکرات معلم بی‌اعتنا بود و کاملاً قوانین کلاس را نادیده می‌گرفت، به عنوان مثال معلم زمانی خاص از کلاس را تعیین کرده بود که دانش‌آموزان خوراکی‌های خود را میل کنند و زباله‌هایشان را در سطل زباله بریزند اما او بی‌توجه به این قوانین یا در خارج از زمان تعیین شده خوراکی‌های خود را بیرون می‌آورد و یا این که زباله‌های خود را بر روی نیمکت و کف کلاس رها می‌کرد و نیز گاهی سعی داشت خوراکی دوستانش را به زور از آن‌ها بگیرد که با به‌گریه انداختن آن‌ها و تذکر معلم مواجه می‌شد.
- بهار چندان به حقوق و حریم دیگر دانش‌آموزان احترام نمی‌گذاشت، مثلاً در دوران پاندمی دانش‌آموزان جای ثابتی در کلاس نداشتند و به صورت چرخشی در نیمکت‌های ردیف اول می‌نشستند اما بهار هر روز بر سر این مساله که بر روی نیمکت ردیف اول بنشیند با دیگر دانش‌آموزان نزاع می‌کرد.
- گاه و بی‌گاه با دانش‌آموزان کناری‌اش درگیر می‌شد و سر آن‌ها داد و فریاد می‌کرد یا آن‌ها را نیشگون می‌گرفت. وسایلی را به کسی قرض نمی‌داد و در مقابل اگر وسیله‌ای را با خود همراه نداشت، آن را درخواست نمی‌کرد و سعی می‌کرد با توسل به زور آن وسیله را از دوستانش بگیرد.
- در زنگ ریاضی که معلم بچه‌ها را به پای تخته فرامی‌خواند تا مسائل را حل کنند، بهار بدون توجه به حقوق دیگران و بدون اجازه‌ی معلم به پای تخته می‌رفت و مازیک و تخته‌پاک‌کن را به دوستانش نمی‌داد و در طول یک ماه این اتفاق چندین بار تکرار شد.
- در زنگ فارسی دانش‌آموزان دفتر مشق خود را به ترتیب بر روی میز معلم قرار می‌دادند تا معلم تکالیف آن‌ها را بررسی کند اما بهار چند مرتبه بدون رعایت نوبت، دفتر خود را بالاتر از دفتر بقیه‌ی بچه‌ها قرار می‌داد و حتی با تذکر معلم هم از موضع خود کوتاه نمی‌آمد و اشتباهش را نمی‌پذیرفت.
- یک بار که در نیمکتی نزدیک به نیمکت او نشسته بودم، نگاهم به کتابش افتاد که صفحاتش را خط‌خطی کرده بود و نوشته‌هایش بسیار نامرتب و بهم‌ریخته بود. در زنگ هنر بیشتر به نقاشی‌هایش توجه کردم و متوجه شدم که از رنگ‌های جیغ و تند مانند قرمز بسیار استفاده می‌کند و رنگ‌های روشن مانند آبی کمتر در نقاشی‌هایش دیده می‌شد و این نکته‌ی قابل تاملی بود.
- در زنگ ورزش باز هم شاهد کشمکش بهار با دیگران بودم. از آن‌جا که مدرسه فاقد امکانات ورزشی زیادی بود، معلم ورزش یک توپ را در اختیار دانش‌آموزان قرار داد که همگی با هم باز کنند اما بهار اصرار داشت که توپ تنها در اختیار او باشد و سر همین مسأله با دیگر دانش‌آموزان درگیر شد. بالاخره پس از کش و قوس فراوان معلم ورزش، بهار را راضی کرد که با بقیه بچه‌ها بازی کند. در حین بازی اما باز هم درگیری‌های بهار با بقیه ادامه داشت تا جایی که توپ را محکم به سمت یکی از بچه‌ها پرتاب کرد و او را به‌گریه انداخت.

- درگیری‌های بهار با دیگران تمامی نداشت و حتی در مراسم‌های صبحگاه هم برای قرار گرفتن در ابتدای صف با دانش‌آموزان دیگر مشاجره می‌کرد.
- یک روز ظهر که در حال خروج از مدرسه بودم، سرایدار مدرسه را دیدم که به خاطر لگد زدن به سطل زباله و لگد کردن باغچه‌ی مدرسه از دست بهار ناراحت بود و داشت این ناراحتی را با پدر بهار، که به دنبالش آمده بود، در میان می‌گذاشت.
- چند مرتبه شاهد بودم که اولیا سایر دانش‌آموزان برای شکایت از بداخلاقی بهار و درگیر شدنش با فرزندشان به مدرسه آمدند و این ناراحتی را با مدیر و معلم بهار در میان گذاشتند.

در کنار این مشاهدات کلی، تعدادی از پارامترهایی که معرف پرخاشگری در کودک بودند را تعیین و با زیر نظر گرفتن دقیق رفتارهای کودک در کلاس درس و زنگ‌های تفریح، به اندازه‌گیری آن‌ها پرداختم تا در مراحل بعد از اطلاعات حاصل از آن در ارزیابی‌های مورد نظر استفاده کنم. نتایج به دست آمده به شرح زیر است:

جدول شماره ۱: تعداد و درصد رفتارهای معرف پرخاشگری پیش از اجرای راه‌حل

هفته	تعداد	نادیده و قوانین و مقررات	درگیری و کتک‌کاری با هم‌سالان	ایجاد مزاحمت برای دیگر دانش‌آموزان	بی‌توجهی به صحبت‌های معلم در حین تدریس	گریه کردن و بهانه‌جویی	فشردن دندان‌ها و نگاه‌های تند و غضب‌آلود
اول	تعداد	۹	۶	۵	۹	۵	۷
	درصد	۲۵	۲۳/۰۷	۱۷/۸۵	۲۳/۰۷	۲۷/۷۷	۳۵
دوم	تعداد	۸	۸	۷	۱۱	۶	۴
	درصد	۲۲/۲۲	۳۰/۷۶	۲۵	۲۸/۲	۳۳/۳۳	۲۰
سوم	تعداد	۱۰	۷	۹	۹	۴	۴
	درصد	۲۷/۷۷	۲۶/۹۲	۳۲/۱۴	۲۳/۰۷	۲۲/۲۲	۲۰
چهارم	تعداد	۹	۵	۷	۱۰	۳	۵
	درصد	۲۵	۱۹/۲۳	۲۵	۲۵/۶۴	۱۶/۶۶	۲۵
تعداد کل رفتارها	۳۶	۲۶	۲۸	۳۹	۱۸	۲۰	

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

وزارت آموزش و پرورش
انجمن ملی آموزش و پرورش استان هرمزگان
معاونت آموزش و پرورش شهرستان میناب
موسسه علمی آموزش و پرورش
آزمایشی نگار
شماره ملی: ۱۳۰۱۵۰۷۳۳۰
دانشگاه هرمزگان
Homageen University

۳-۲ مصاحبه

مصاحبه یکی از ابزارهای گردآوری اطلاعات است که در آن به صورت حضوری یا غیرحضوری، از افراد یا گروهی از آنها پرسش می‌شود. سوالات مصاحبه به صورت هدفمند و برای کشف حقایق و دریافت اطلاعات مصاحبه‌شونده، طراحی می‌شود. برای شناخت هر چه بیشتر بهار و به دست آوردن اطلاعات بیشتر در خصوص علل بروز مشکل پرخاشگری در وی، با مادر بهار، معلم و نیز خود او مصاحبه‌ای ترتیب داده‌ام.

۳-۲-۱ مصاحبه با دانش آموز

سعی کردم به بهار نزدیک شوم و به صورت غیرمستقیم و به گونه‌ای که احساس نکند مشکلی دارد یا مورد بازجویی قرار گرفته، با او صحبت کنم. از این رو در زنگ تفریح کنارش نشستم و از او پرسیدم آیا از این که در مدرسه و کنار دوستانش است خوشحال است که با اخم و ناراحتی گفت: «نه اصلاً! دوست دارم پیش آوا باشم». با سوالات بیشتر متوجه شدم که آوا دخترعمه‌ی بهار، کلاس چهارم است و ظاهراً او نیز تا حدی پرخاشگر و دچار خشونت رفتاری است و تاثیر بسزایی بر روی خلیات بهار داشته است، زیرا وقتی پرسیدم چرا دوست دارد پیش آوا باشد، بهار جواب داد: «آوا نمی‌گذارد بقیه بچه‌ها در بازی به من زور بگویند و اگر بخواهند من را اذیت کنند، آن‌ها را کتک می‌زند».

از او پرسیدم چرا در زنگ تفریح با بقیه‌ی بچه‌ها بازی نمی‌کند و تنها نشسته است؟ و او در پاسخ گفت: «دوستشان ندارم، به حرف‌هایم گوش نمی‌دهند، من هم با آن‌ها بازی نمی‌کنم». به نظر کاملاً حق به جانب بود که باید همیشه حرف، حرف او باشد و یک برتری نسبت به دیگران در خود احساس می‌کرد؛ از این رو در ارتباطش با بچه‌ها دچار مشکل می‌شد و در نتیجه بین او و هم‌کلاسی‌هایش نزاع و درگیری شکل می‌گرفت.

از او پرسیدم دلش برای پدر و مادرش تنگ شده است؟ کمی سرش را تکان داد و گفت: «آره ولی مادرم خیلی من را بغل می‌کند و همیشه می‌گوید غذا بخور». پاسخ خیلی جالب بود و به نظر آمد از این مراقبت‌های مادرش کلافه است و می‌خواهد آزادی بیشتری داشته باشد اما مادرش این آزادی و اختیار را از او سلب کرده است.

به طور کلی به این نتیجه رسیدم که شیوه‌ی تربیتی که والدین بهار در پیش گرفته بودند که با محبت و توجه بیش از اندازه همراه بود و از طرف دیگر الگوهای اخلاقی نامناسب، در شکل‌گیری شخصیت بهار اثر منفی داشته و باعث تقویت ویژگی پرخاشگری در او و ناتوانی‌اش در برقراری ارتباط مناسب با همسالانش و در نتیجه توسل به زور و بروز پرخاشگری از جانب بهار شده است.

۳-۲-۲ مصاحبه با معلم دانش آموز

با خانم پیروزمهر، معلم بهار، در خصوص مشکل بهار صحبت کردم. ایشان گفتند که از ابتدای سال تحصیلی مشکلات عدیده‌ای با بهار داشته‌اند و رفتارشان را خارج از کنترل و پرخاشگرانه توصیف کردند و تلاش‌هایشان برای کمک به بهار را بی‌فایده دانستند.

از ایشان پرسیدم که علت پرخاشگری بهار را چه می‌دانند که در پاسخ گفتند بعد از صحبت‌هایی که با مادر بهار داشته‌اند به این نتیجه رسیده‌اند که بهار با این رفتارها سعی در ابراز وجود و جلب توجهات به سمت خود را دارد، زیرا از کودکی به این که همواره در مرکز توجه باشد عادت کرده و اکنون برایش دشوار است در محیطی قرار گیرد که با او مانند دیگر همسالانش

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

رفتار شود و هیچ برتری‌ای نسبت به دوستانش نداشته باشد. همین موضوع باعث شده است که بهار پیوسته با دیگران درگیر شود، به حقوق دوستانش احترام نگذارد، قوانین کلاس را نپذیرد و رفتارهای پرخاشگرانه از خود بروز دهد. از ایشان سوال کردم که برای حل مشکل پرخاشگری بهار چه اقدامی کرده‌اند که گفتند روش‌های مختلفی را به کار برده‌اند اما تاثیرشان مقطعی و کوتاه‌مدت بوده است، از جمله این که چند بار برای او تنبیه در نظر گرفته‌اند، به او رفتارهای نادرستش را گوشزد کرده‌اند، سعی کرده‌اند از نظر عاطفی به بهار نزدیک شده و با ملایمت او را متوجه رفتارهای اشتباهش کنند و حتی با وعده‌ی پاداش سعی در آرام کردن او داشته‌اند. هم‌چنین از مادر بهار خواسته‌اند که در منزل از کنار پرخاشگری و رفتارهای غلط بهار به سادگی عبور نکنند و برایش جریمه تعیین کنند.

۳-۲-۳ مصاحبه با مادر دانش‌آموز

با مادر بهار در خصوص مشکل فرزندش صحبت کردم و از وی خواستم در مورد شرایط خانه و خانواده، روابطشان با بهار و شیوه‌ی تربیت او توضیح دهد.

بهار تنها فرزند خانواده است که پس از ۹ سال انتظار به دنیا آمده است. پدر بهار شغل آزاد با درآمدی مناسب دارد و خانواده در وضعیت رفاهی مطلوبی به سر می‌برند. مادر بهار خانه‌دار است و تمام اوقات خود را با او سپری می‌کند. خانواده بهار همیشه به او توجه بیش از اندازه و محبت بسیاری داشته‌اند و به ویژه مادر بهار که شدیداً به او وابسته است و همواره مهر زیادی به او داشته است، به گونه‌ای که کودک به این که همیشه در کانون توجه اطرافیانش باشد عادت کرده است. این مساله باعث شده که هر گاه بهار احساس کند به او توجه نمی‌شود، با یک رفتار غیرعادی و پرخاشگرانه توجهات را به سمت خود جلب می‌کند. این قضیه در مدرسه بیشتر تکرار شده و مادر بهار از ابتدای سال تحصیلی درگیر مشکلات پیش‌آمده از سمت بهار بوده و با معلم بهار در پی یافتن راه‌حلی برای کنترل وی می‌باشند.

مادر بهار افزود که او با «نه» شنیدن تا حدودی بیگانه است و هر زمان چیزی طلب کرده، پدر و مادرش برای او فراهم کرده‌اند و این باعث شده است که اگر بهار تقاضای غیرمعقولی داشته باشد و با مخالفت اطرافیانش روبرو شود، با بروز رفتارهای پرخاشگرانه مانند جیغ زدن، گریه کردن، به زمین انداختن خود و... حرفش را به کرسی نشاند و به خواسته اش برسد.

یکی دیگر از مواردی که مادر بهار به آن اشاره کرد و به نظر می‌آمد در تقویت زمینه پرخاشگری در بهار تاثیرگذار بوده است، بد غذا بودن او و اصرارهای فراوان پدر و مادر برای غذا دادن به او می‌باشد. وسواس شدید مادر برای این که بهار غذایش را کامل بخورد، باعث می‌شود که او لج کرده و مصرتر از قبل غذایش را پس بزند. مقاومت بهار در برابر غذا خوردن سبب شده که گاهی والدینش به زور متوسل شوند و حتی چندین بار پدر بهار از کوره در رفته و به او پرخاش کرده و بر سرش فریاد می‌زده است. تمام این رفتارها نتیجه‌ی عکس داده و نه تنها عادت بد غذایی بهار اصلاح نشده که به مرور زمان بر میزان پرخاشگری او افزوده شده و بازتاب آن در رفتار بهار نمایان و قابل ملاحظه است.

از مادر بهار پرسیدم که آیا مورد دیگری را به خاطر دارد که بر شکل‌گیری روحیه‌ی پرخاشگری بهار تاثیر گذاشته باشد مانند یک اتفاق یا یک الگوی رفتاری نادرست؟

وی بعد از کمی فکر کردن پاسخ داد که یک بار در خیابان مشاجره‌ای بین پدر بهار و شخص غریبه‌ای پیش آمده و بهار شاهد آن ماجرا بوده است. علاوه بر این به طور کلی پدر بهار کمی زود عصبانی می‌شود و گاهی صدایش بالا می‌رود و شاید بهار با مشاهده‌ی این رفتارها آن‌ها را آموخته و به نوعی الگوبرداری می‌کند.

۳-۳ پرسشنامه

رایج‌ترین و پرکاربردترین روش برای گردآوری اطلاعات، تنظیم پرسشنامه است. پرسشنامه ابزاری مکتوب و مجموعه‌ای از سوالات است که پاسخ به آن‌ها، داده‌های مورد نیاز پژوهشگر را تشکیل می‌دهد (کریمی، ۱۳۹۵).

پس از مشاهدات عینی و مصاحبه با معلم، مادر و خود کودک، برای سنجش میزان پرخاشگری بهار یا به عبارت دیگر حصول اطمینان از زمینه‌های اختلال پرخاشگری در کودک، پرسشنامه‌هایی تهیه کردم که نتایج آن به شرح زیر است:

• مقیاس خشم و پرخاشگری کودکان و نوجوانان نیلسون و همکاران (۲۰۰۰)

به منظور اندازه‌گیری میزان پرخاشگری در بهار از آزمون مقیاس گزینش خشم و پرخاشگری نیلسون (۲۰۰۰) استفاده شد. پرسشنامه خشم و پرخاشگری کودکان ابزار خودگزارشی است که برای بررسی موقعیت‌های مختلفی است که موجب بروز خشم و همچنین میزان شدت خشم و پرخاشگری و مهارت‌های اجتماعی در کودکان می‌شود. این پرسشنامه توسط نیلسون و همکاران (۲۰۰۰) ساخته شده است.

این آزمون برای سنین ۶ تا ۱۶ سال تهیه شده است و سطوح اول ابتدایی تا دبیرستان را شامل می‌شود که توسط مجددیان در سال ۱۳۸۷ در ایران هنجاریابی شد. پرسشنامه شامل ۳۹ عبارت و چهار زیرمقیاس ناکامی، پرخاشگری بدنی، روابط با همسالان و روابط با مراجع قدرت می‌شود و شدت خشم را در این ۴ بعد بررسی می‌کند. سوالات بر اساس مقیاس لیکرت در قالب ۴ گزینه‌ی: «۱: توجه نمی‌کنم»، «۲: مرا آزار می‌دهد»، «۳: واقعا ناراحت می‌شوم» و «۴: عصبانی می‌شوم» نمره‌گذاری شده‌اند. دامنه‌ی نمرات از ۳۹ تا ۱۵۶ است. نمرات بالاتر نشان‌دهنده‌ی پرخاشگری و خشم بیشتر است و بالعکس. به عبارت دیگر، کودکانی که نمره‌ی پرخاشگری‌شان ۲ انحراف معیار بالاتر از میانگین (دختران ۱۱۷/۴۸ و پسران ۱۲۵/۷۷) قرار می‌گیرد، پرخاشگر شناخته می‌شوند.

روایی و پایایی این پرسشنامه در مطالعات داخل و خارج از کشور به تایید رسیده است. در خارج از کشور توسط نیلسون و همکاران بر روی ۱۶۰۴ نفر از دانش‌آموزان اجرا شده و نتایج ضریب باآزمایی ۰/۶۵ تا ۰/۷۵، ثبات درونی ۰/۸۵ تا ۰/۸۶ و روایی چهار زیرمقیاس ۰/۹۳ به دست آمده است. در ایران نیز توسط محمد مجددیان (۱۳۸۷) همان نتایج نیلسون و همکاران گزارش شده است (زیبایی و همکاران، ۱۳۹۲).

جدول شماره ۲: مشخصات کلی آزمون مقیاس خشم

شماره سوالات	تعداد سوالات	خرده‌مقیاس‌های آزمون
۱-۲-۳-۱۳-۱۴-۱۵-۲۵-۲۶- ۲۷-۲۸-۳۸	۱۱	ناکامی
۱۰-۱۱-۱۲-۲۲-۲۳-۲۴-۳۵- ۳۶-۳۷	۹	پرخاشگری بدنی
۷-۸-۹-۱۹-۲۰-۲۱-۳۲-۳۳- ۳۴	۹	روابط با همسالان
۴-۵-۶-۱۶-۱۷-۱۸-۲۹-۳۰- ۳۱-۳۹	۱۰	روابط با مراجع قدرت

جدول شماره ۳: پرسشنامه مقیاس خشم و پرخاشگری در کودکان

ردیف	سوالات	توجه نمی‌کنم	مرا آزار می‌دهد	واقعا ناراحت می‌شوم	عصبانی می‌شوم
۱	مادرت تو را وسط تماشای برنامه تلویزیونی دلخواهت برای شام صدا می‌کند.				*
۲	لاستیک دوچرخه‌ات پنچر است.				*
۳	برادر یا خواهر یا دوستت به تو توجه نمی‌کنند.		*		
۴	تو اناقت را تمیز کردی و می‌خواهی برای بازی کردن بیرون بروی. مادرت می‌گوید که جاهای دیگر را باید تمیز کنی.			*	
۵	تو باید کاری را انجام دهی که دیگران موظف بودند، آن را انجام دهند.		*		
۶	تو می‌خواهی با دوستت جایی بروی، اما پدرت بدون هیچ دلیلی می‌گوید «نه».				*
۷	شاگرد نور چشم معلم، کارهای مسخره‌ای را در کلاس انجام می‌دهد.			*	
۸	در یک بازی، حریف تو سعی می‌کند تقلب کند.				*
۹	کسی از روی عمد به روی میز تحریرت می‌زند و تو کارت را خراب می‌کنی.		*		
۱۰	تو سرگرم بازی هستی و از طرف دیگر کسی تلاش می‌کند تو را اذیت کند.				*
۱۱	کسی آب دهانش را به تو می‌اندازد.				*
۱۲	تو یک تکه کیک برای ناهار داری و کسی به تو تنه می‌زند و آن از دستت می‌افتد.				*
۱۳	فردی شما را ترسو می‌نامد.		*		
۱۴	تو می‌خواهی هنر جدیدت را در دوچرخه‌سواری به کسی نشان بدهی ولی نمی‌توانی.			*	
۱۵	تمام پول خردت را داخل ماشین فروش اتوماتیک می‌اندازی تا یک نوشیدنی دریافت کنی. ماشین پولت را می‌خورد ولی چیزی به تو نمی‌دهد.				*
۱۶	معلمت برای آخر هفته تکالیف زیادی به تو می‌دهد.		*		
۱۷	کسی می‌گوید که سن تو برای انجام بعضی کارها کافی نیست.		*		
۱۸	شخصی کانال تلویزیون را عوض می‌کند در حالی که شما در حال تماشا کردن یک برنامه هستید.				*
۱۹	از کسی چیزی می‌خواهی و او جواب رد به تو می‌دهد.			*	
۲۰	دوستانت سرگرم یک بازی هستند و اجازه نمی‌دهند که تو هم بازی کنی.			*	
۲۱	کسی بعد از این که کاری خراب شد به تو می‌گوید «من که به تو گفتم».		*		
۲۲	پدر یا مادرت به تو، توگوشی (به صورت زدن) می‌زنند.			*	
۲۳	کسی روی صندلی تو در اتوبوس آدامس می‌گذارد و تو روی آن می‌نشینی.				*

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

ISC
01221-91642
Sponsored and Indexed by
CIVILICA
The Biggest One Source

National Conference on Applied Studies in Education Processes

			*	تو به یک غریبه در اتوبوس تنه می‌زنی، او می‌گوید: «اگر دوباره به او نزدیک شوی کتک می‌خوری.»	۲۴
*				کسی راه تو را گرفته و از مقابل تو عبور می‌کند.	۲۵
		*		شکلات دلخواهت را برای ناهار می‌آوری تا بخوری، ولی وقتی می‌خواهی آن را بخوری می‌بینی آب شده است.	۲۶
*				مادرت نمی‌خواهد برای تو تنقلات دلخواهت را بخرد.	۲۷
			*	سوار دوچرخه‌ات هستی، به یک تپه شیب‌دار می‌رسی. از دوچرخه‌ات پیاده می‌شوی و همه‌ی سربالایی تپه را پیاده می‌روی.	۲۸
	*			مادرت می‌گوید که نمی‌گذارد تو با یکی از دوستانت بازی کنی.	۲۹
	*			پدرت در حضور افراد دیگر، سر تو داد می‌زند.	۳۰
*				تو هیچ تکلیفی را نباید انجام دهی، اما با این وجود مادرت مجبور می‌کند که مطالعه کنی.	۳۱
	*			تو کار خاصی را برای دوستت انجام می‌دهی، در صورتی که او هیچ کاری برای تو انجام نخواهد داد.	۳۲
	*			دوستانت تو را به عنوان آخرین نفر در تیم انتخاب می‌کنند.	۳۳
	*			دوستت برای عید چیزی که می‌خواهد را می‌خرد ولی تو نمی‌توانی.	۳۴
*				دو بچه بزرگ می‌آیند و توپت را می‌گیرند و نمی‌گذارند تو بازی کنی.	۳۵
*				کسی تو را اذیت می‌کند.	۳۶
*				کسی سعی می‌کند که عمداً به تو پشت پا بزند.	۳۷
	*			تو باید تکالیفت را انجام دهی و خانواده‌ات می‌خواهند تلویزیون تماشا کنند.	۳۸
		*		تو باید ساعت ۹:۳۰ به رختخواب بروی ولی دوستانت می‌خواهند تا ساعت ۱۰:۳۰ یا ۱۱ بیدار بمانند.	۳۹

نتیجه: نمره‌ی کل کودک از آزمون مقیاس خشم و پرخاشگری، ۱۱۹ می‌باشد که بالاتر از میانگین پرخاشگری در دختران است و بر این اساس می‌توانیم به اطمینان برسیم که بهار به اختلال پرخاشگری مبتلاست. گزینه‌ی «عصبانی می‌شوم» بیشترین تکرار را در پاسخ‌های بهار داشته است و این نمایانگر این است که کودک کنترلی بر خشم خود ندارد یا به عبارت بهتر از نشان دادن واکنش‌های پرخاشگرانه ابایی ندارد و گزینه‌ی «توجه نمی‌کنم» کمترین درصد پاسخ‌ها را به خود اختصاص داده است و در نتیجه، این توجه و حساسیت زیاد کودک به ناکامی او در روابطش با همسالان و مراجع قدرت و سایر امور منجر شده است، بنابراین باید راه‌حل‌های درمانی متناسب با علل بروز خشم در او را انتخاب و دوره درمانی را هر چه سریع‌تر آغاز کنیم.

همچنین برای بررسی سطح رضایت کادر مدرسه از بهار و نیز شناخت بیشتر از او، دو پرسشنامه زیر را تهیه و تدوین کردم که روایی آن مورد تایید استاد مربوطه قرار گرفت. یکی از پرسشنامه‌ها حاوی ۱۵ سوال و مخصوص مدیر و معاون آموزشی و پرسشنامه‌ی دیگر حاوی ۲۵ سوال و مخصوص آموزگار بود. هر سوال یک صفت را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. پاسخ‌دهنده‌ها به صورت کیفی در پنج مقیاس: «خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم» به پرسش‌ها پاسخ دادند. برای صفات مثبت به ترتیب از خیلی زیاد به خیلی کم بارم ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ و برای صفات منفی عکس آن لحاظ شده است. به عنوان مثال «مسئولیت‌پذیری» یک صفت مثبت است که مقیاس «خیلی زیاد» حداکثر نمره را دارد، اما «غیبت غیرموجه» یک صفت منفی است که مقیاس «خیلی کم» حداکثر نمره را دارد. پرسشنامه‌ی اول را در اختیار مدیر مدرسه و معاون آموزشی و پرسشنامه‌ی دوم را در اختیار معلم بهار قرار داده و از آن‌ها خواستم که با توجه به شناختی که از بهار دارند و برآیند آن‌ها در دو ماه ابتدایی سال تحصیلی از عملکرد او، با رعایت اصل صداقت، پرسشنامه را تکمیل کنند.

جدول شماره ۴: پاسخنامه‌ی مدیر در آبان ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در مراسم صبحگاهی نظم و انضباط را رعایت می‌کند.				*	
۲	با سایر دانش‌آموزان تعامل و ارتباط صمیمی دارد.					*
۳	به قوانین مدرسه احترام می‌گذارد.				*	
۴	به اولیاء مدرسه احترام می‌گذارد.			*		
۵	در موقعیت‌های تنش‌زا آرامش و خونسردی خود را حفظ می‌کند.					*
۶	رفتارهای غلط و اشتباهات خود را می‌پذیرد.				*	
۷	سایر دانش‌آموزان از وی ناراضی‌تی و شکایت دارند.		*			
۸	برخورد کلامی تهاجمی (برخورد تند) دارد.		*			
۹	کتک‌کاری با کودکان و همسالان را او شروع می‌کند.		*			
۱۰	تعمداً به امکانات مدرسه خسارت وارد می‌کند.				*	
۱۱	غیبت‌های غیرموجه او زیاد است.			*		
۱۲	نسبت به درخواست‌ها و مقررات بزرگسالان بی‌اعتنایی یا عدم‌همکاری نشان می‌دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).		*			
۱۳	در او دروغگویی مشاهده می‌شود.			*		
۱۴	اخمو و عبوس است.		*			
۱۵	برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبانی می‌کند.		*			
	جمع نمرات	۲	۸	۹	۱۰	۲

این پرسشنامه توسط مدیر مدرسه تکمیل شده است و همان طور که ملاحظه می گردد، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۷۵ نمره ممکن، ۳۱ نمره یعنی معادل ۴۱/۳ درصد داده اند، به عبارت دیگر میزان رضایت آن ها از بهار حدود ۴۱ درصد است و مطابق این نتایج، ایشان وجود زمینه های پرخاشگری در بهار را تایید نموده اند.

جدول شماره ۵: پاسخنامه ی معاون آموزشی در آبان ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در مراسم صبحگاهی نظم و انضباط را رعایت می کند.					*
۲	با سایر دانش آموزان تعامل و ارتباط صمیمی دارد.				*	
۳	به قوانین مدرسه احترام می گذارد.					*
۴	به اولیاء مدرسه احترام می گذارد.				*	
۵	در موقعیت های تنش زا آرامش و خونسردی خود را حفظ می کند.				*	
۶	رفتارهای غلط و اشتباهات خود را می پذیرد.			*		
۷	سایر دانش آموزان از وی نارضایتی و شکایت دارند.	*				
۸	برخورد کلامی تهاجمی (برخورد تند) دارد.			*		
۹	کتک کاری با کودکان و همسالان را او شروع می کند.		*			
۱۰	تعمداً به امکانات مدرسه خسارت وارد می کند.					*
۱۱	غیبت های غیرموجه او زیاد است.			*		
۱۲	نسبت به درخواست ها و مقررات بزرگسالان بی اعتنائی یا عدم همکاری نشان می دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).	*				
۱۳	در او دروغگویی مشاهده می شود.		*			
۱۴	اخم و عبوس است.	*				
۱۵	برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبانی می کند.	*				
	جمع نمرات	۴	۴	۹	۶	۷

این پرسشنامه توسط معاون آموزشی مدرسه تکمیل شده است و همان طور که ملاحظه می گردد، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۷۵ نمره ممکن، ۳۰ نمره یعنی معادل ۴۰ درصد داده اند، به عبارت دیگر میزان رضایت آن ها از بهار ۴۰ درصد است و با تحلیل پاسخها به پرسش های مربوطه ایشان به طور ضمنی وجود زمینه های پرخاشگری در کودک را تایید کرده اند.

جدول شماره ۶: پاسخنامه ی آموزگار در آبان ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در کلاس درس نظم و انضباط را رعایت می کند.					*

۲					با سایر دانش آموزان تعامل و ارتباط مناسب دارد.	
۳	*				در کارهای گروهی مشارکت سازنده دارد.	
۴		*			مانع شرکت کودکی که به میل او عمل نکند، در فعالیت گروهی می شود.	
۵	*				مسئولیت پذیری در وی مشاهده می شود.	
۶		*			تکالیفش را به موقع انجام می دهد.	
۷			*		سایر دانش آموزان از او ناراضی هستند.	
۸		*			قصد صدمه زدن به دیگران را دارد.	
۹		*			کتک کاری با کودکان و همسالان را او شروع می کند.	
۱۰		*			به معلم احترام می گذارد و از وی حرف شنوی دارد.	
۱۱	*				از قوانین و مقررات کلاس تبعیت می کند.	
۱۲		*			برای رفتارها و اشتباهات خود دیگران را سرزنش می کند.	
۱۳		*			در مواضع فکری خود سرسخت است و فقط حرف خودش را قبول دارد.	
۱۴			*		زود از کوره در می رود.	
۱۵		*			در برابر انتقاد دیگران شدیداً خشمگین می شود.	
۱۶		*			حساس است و از دست دیگران زود ناراحت می شود.	
۱۷		*			وقتی که دیگران با او مخالفت می کنند، با آنها جروبحث می کند.	
۱۸		*			برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبی می کند.	
۱۹		*			ان قدر عصبانی می شود که چیزی را با پرخاش پرتاب می کند و می شکند و به صندلی و میز لگد می زند.	
۲۰		*			اخمو و عبوس است.	
۲۱			*		نسبت به درخواستها و مقررات بزرگسالان بی اعتنایی یا عدم همکاری نشان می دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).	
۲۲	*				وقتی عصبانی می شود دفتر و کتاب بچه ها را پاره می کند.	
۲۳			*		اگر دوستان و همسالان او را عصبانی کنند، به آنها می پرد و فریاد می زند.	
۲۴		*			وقتی خشمگین می شود به دوستان و همسالان دهن کجی نموده و فحش و ناسزا می گوید.	
۲۵		*			بدون اجازه وسایل بچه ها را بر می دارد.	
	۲	۸	۱۸	۱۶	۵	جمع نمرات

این پرسشنامه توسط آموزگار بهار تکمیل شده است و همان طور که قابل ملاحظه است، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۱۲۵ نمره می ممکن، ۴۹ نمره یعنی معادل ۳۹/۲ درصد داده اند. به عبارت دیگر، میزان رضایت معلم از بهار ۳۹/۲ درصد است. از طرفی سوالات به گونه ای طراحی شده بودند که علاوه بر سنجش سطح رضایت معلم از کودک، پارامترهای پرخاشگری نیز در وی اندازه گیری شود و با تحلیل پاسخ های معلم وجود اختلال پرخاشگری در کودک قطعی به نظر می رسد. از این رو، باید به دنبال ریشه یابی این مشکل در کودک و علل ظهور و بروز خشم و خشونت در او باشیم.

۴- تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده ها

منظور از تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها، تبیین یا تشریح معانی است که در دل داده ها نهفته است. تجزیه و تحلیل این امکان را فراهم می سازد تا طبقه بندی و چارچوب منطقی و عقلانی از واقعیتها به وجود آوریم. با تفسیر، دیدگاه های گوناگون خود را نشان می دهند، اطلاعات ارزشمندی از واقعیات موجود استخراج می شود و در نتیجه می توانیم به راه حل های مناسب بیندیشیم. داده ها به خودی خود نمی توانند گویای چیزی باشند. پیش از تفسیر، داده ها در هم آمیخته و فاقد سازمان و ترتیب اند و معنای مشخصی از آنها استنتاج نمی شود. با تحلیل داده ها در واقع به داده های خام معنای مشخصی می بخشیم و از آن در تفسیر داده ها استفاده می کنیم. به بیان دیگر، تحلیل داده ها نظم بخشی به آنهاست (عطاران، ۶۵، ۱۳۹۷). لذا با

تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌هاست که آن‌ها به اطلاعات کاربردی تبدیل می‌شوند و می‌توان بر اساس آن‌ها به تهیه‌ی چارچوبی برای حل مسائل و شناسایی راه‌حل درست اقدام کرد. از این روی، اطلاعات گردآوری شده در مرحله‌ی پیش را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادیم تا با طبقه‌بندی اطلاعات حاصله، تصویر روشن و واضحی از مساله و علل بروز آن داشته باشیم. بعد از چند بار حضور در کلاس و مشاهده‌ی تنش‌های مداوم بهار با دیگران، به تحقیق در خصوص علت بروز رفتارهای پرخاشگرانه از جانب بهار پرداختیم. با مشاهده‌ی دقیق‌تر رفتارهای بهار و مصاحبه با افراد درگیر با این مشکل به این نتیجه رسیدیم که چند عامل در این زمینه دخیل هستند و پرخاشگری‌های امروز بهار براینده‌ی شیوه‌ی تربیتی غلط والدین، وسواس فکری مادر، اختلال بدغذایی و تحمل استرس ناشی از غذا خوردن، الگوی رفتاری غلط و در نتیجه احساس خودبترتربینی کودک می‌باشد.

۴-۱- روش شنش پرسش

۱. توجه بیش از اندازه والدین و خلا این توجه در مدرسه

۲. اختلال وسواس بی‌اختیاری مادر

۳. اختلال بدغذایی کودک و فشارهای روانی تحمیل شده برای اصلاح آن

۴. الگوپذیری از دیگران

چرا بهار پرخاشگر است؟

۱. مشاهده مستقیم رفتارهای دانش‌آموز در مدرسه

۲. مصاحبه با معلم دانش‌آموز

۳. مصاحبه با مادر دانش‌آموز

۴. مصاحبه با خود دانش‌آموز

۵. تدوین پرسشنامه و تحلیل داده‌های حاصل

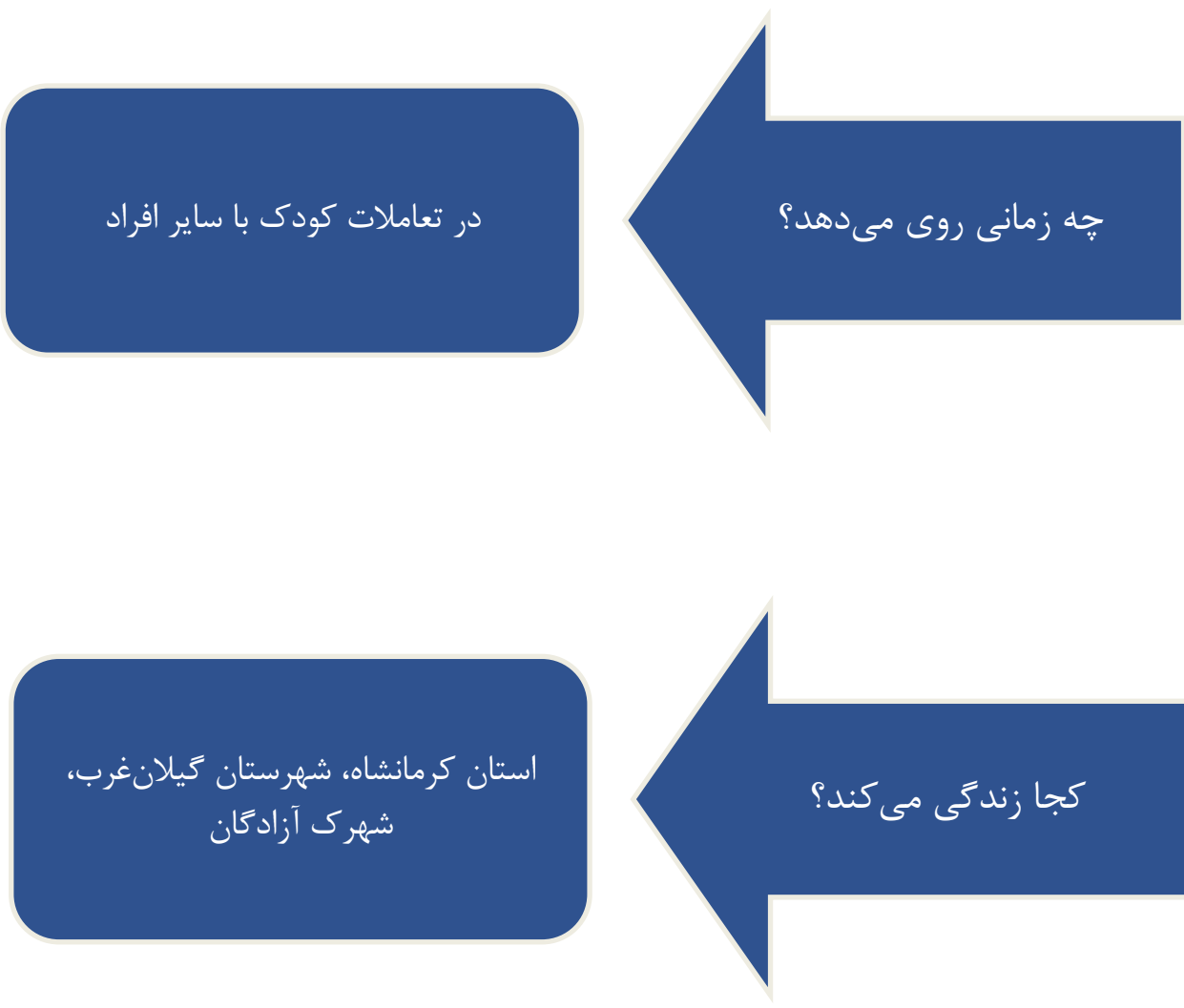
چگونه به این یافته‌ها رسیدیم؟

چه کسانی درگیر مساله هستند؟

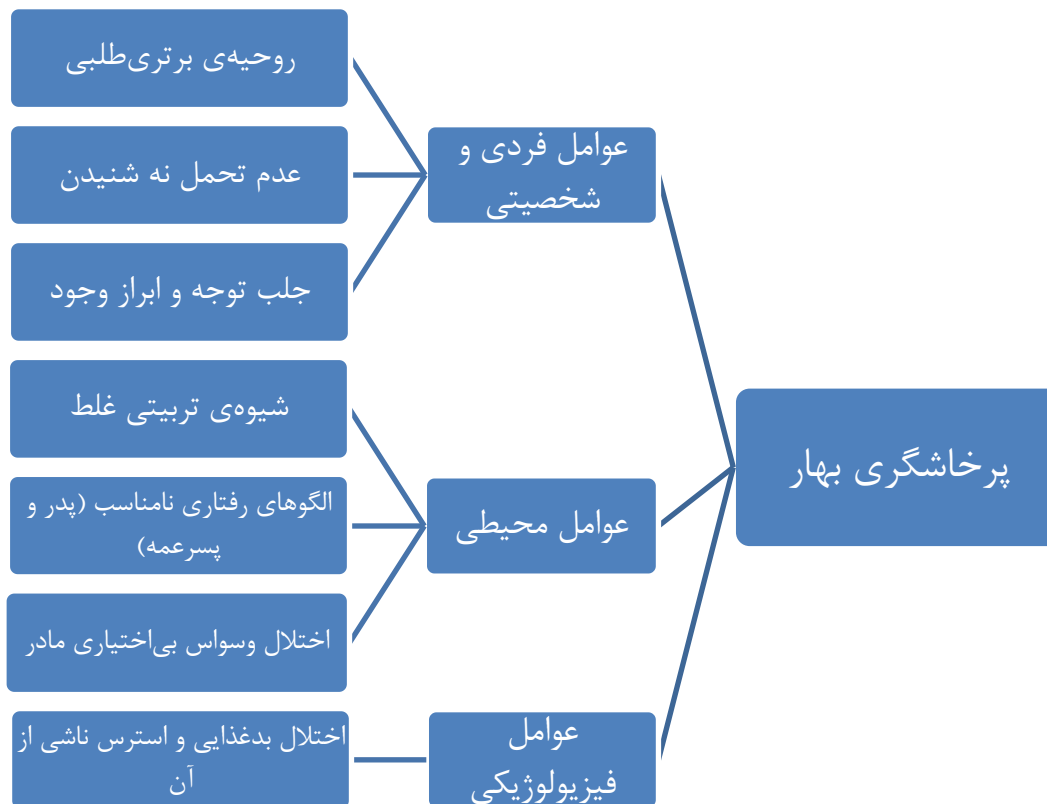
۱. بهار
۲. خانواده بهار
۳. آموزگار
۴. مدیر مدرسه
۵. معاون آموزشی
۶. کارورز

چه چیزی سبب این نگرانی شد؟

شاید در حال حاضر خوی پرخاشگرانه بهار تنها با واکنش‌هایی چون داد و فریاد، گریه کردن، نیشگون گرفتن و... بروز پیدا کند، اما در صورت عدم اصلاح و نهادینه شدن آن در وجود بهار می‌تواند در آینده تبعات جبران ناپذیری داشته باشد؛ آن زمان که بهار وارد اجتماعات بزرگ‌تری شده و با مشکلات ریز و درشت زندگی مواجه شود، ناتوانی در کنترل خشم و عدم تسلط بر رفتار خود می‌تواند باعث بروز واکنش‌هایی مخرب و خساراتی جبران‌ناپذیر شود و آسیب‌هایی جدی و غیرقابل جبران به زندگی بهار و افرادی که در ارتباط با او هستند، وارد سازد.

۴-۲- روش ترسیم مفاهیم

با تجزیه و تحلیل و طبقه‌بندی اطلاعات به دست آمده در نهایت به این نتیجه رسیدم که ریشه‌ی اصلی مشکل پرخاصگری بهار در شیوهی تربیتی غلطی است که والدین او به کار گرفته‌اند، به خصوص رویکرد مادر بهار که به اختلال وسواس فکری دچار است و این امر در ارتباط وی با فرزندش اثرگذار بوده است. در نهایت حاصل آیین رویکرد اشتباه، عدم یادگیری اصول تعامل با دیگران، عدم یادگیری و پذیرش قوانین و مقررات، عدم گذشت و ایجاد باور خودبرتربینی در کودک می‌باشد. عامل مهم بعدی که تاثیر بسزایی در تقویت روحیهی پرخاصگرانه‌ی کودک داشته است، اختلال بد غذایی او و فشارهای آزاردهنده‌ی والدین برای غذا دادن به وی می‌باشد که در نتیجه‌ی تحمیل این استرس و فشار روانی، کودک پرخاصگر شده است.

در نهایت یکی دیگر از مهم‌ترین عواملی که جای تامل دارد، الگوهای رفتاری نامناسب در اطراف کودک است که تاثیر آن‌ها در شکل‌دهی روحیهی سرکش و خشمگین بهار غیر قابل انکار است.

۵- انتخاب راه‌حل‌ها و تعیین اعتبار آن‌ها

پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری‌شده و ریشه‌یابی علل ظهور و بروز پرخاصگری در بهار، نوبت به یافتن راه‌حل برای رفع این مشکل بود. با رجوع به مراجع و منابع معتبر علمی و پژوهشی و متخصصین این حوزه، راهکارهای زیر برای رفع مشکل پرخاصگری کودک به دست آمد:

۱. تنظیم کارآمد هیجان از طریق یوگادرمانی (کافی و منظری توکلی، ۱۳۹۹)
۲. آموزش تکنیک‌های کنترل خشم و آرام‌سازی (خانکش، امینی رارانی و نصرت‌آبادی، ۱۳۹۹)
۳. آموزش ترک موقعیت برانگیزاننده خشم به کودک به صورت عملی و نظری (خانکش و همکاران، ۱۳۹۹)
۴. روش گفت‌وگو با سندلی خالی (خانکش و همکاران، ۱۳۹۹)
۵. قصه‌درمانی: ارائه راه‌حل‌ها و فرصت‌های جدید برای تغییر رفتار و ایجاد روابط با دیگران در قالب قصه (قشقایی، ۱۳۹۵)
۶. گل‌درمانی: آشکارسازی هیجانات نهفته در ناخودآگاه و درون کودک و برون‌ریزی هیجانات قوی همچون خشم در اثر کار با گل (حسن‌پور، جلالی، شعیری و خزایی، ۱۳۹۲)
۷. کاهش اضطراب و پرخاشگری با ماساژدرمانی (فیلد، دیگو، هراندز-ریف، ۲۰۰۷ به نقل از رضایی، نجفی و رجبی، ۱۳۹۲)
۸. درمان دارویی مانند استفاده از اولانزاپین، متیل فنیدیت و ریسپریدون برای کنترل خشم و پرخاشگری (ماسی و همکاران، ۲۰۰۶ و فیندلینگ، ۲۰۰۳ به نقل از رضایی و همکاران، ۱۳۹۲)
۹. آموزش مهارت حل مساله با بازی‌های فکری مانند پازل (نزو، ۲۰۰۰ به نقل از رضایی و همکاران، ۱۳۹۲)
۱۰. کاهش تمایلات پرخاشگری با اجرای ورزش صبحگاهی (نبوی و غباری بناب، ۱۳۸۲)
۱۱. شن‌درمانی: خلق هیجانات و تصاویر ذهنی خود با استفاده از جعبه‌ی شن و اشیاء مینیاتوری مختلف (مومنی و کهریزی، ۱۳۹۳)
۱۲. ارتقا نگرش دانش‌آموز نسبت به غذا خوردن با کمک مدل آموزشی فریر (پیمان، جلمبادانی، ۱۳۹۰)
۱۳. قصه‌درمانی برای کاهش اضطراب فیزیولوژیکی کودک به هنگام غذا خوردن (زارعی، پرنده‌مطلق، سید فاطمی، خوشبخت و حقانی، ۱۳۹۲)
۱۴. برگزاری جلسات روان-درمانگری برای کاهش اختلال وسواس مادر در تربیت کودک (صرامی، امیری، نشاط‌دوست و مولوی، ۱۳۸۸)
۱۵. مفرح کردن زمان غذا خوردن با اجرا نمایش و از بین عوامل حواس‌پرتی کودک به هنگام غذا خوردن
۱۶. فراهم کردن زمینه برای غذا خوردن کودک با همسالان
۱۷. شعردرمانی و حرکات ریتمیک برای بهبود مشکلات پرخاشگری و اضطراب کودک (خدابخشی کولایی، سبزیان و فلسفی‌نژاد، ۱۳۹۴)
۱۸. بازی‌درمانی عروسکی: اجرا نمایش‌های هدفمند در چند جلسه با ایفا نقش توسط خود دانش‌آموز (آزادی‌منش، خانزاده، حکیم جواد، وطن‌خواه، ۱۳۹۵)
۱۹. گروه‌درمانی رابطه‌والد-کودک متمرکز بر اصلاح رابطه‌ی والد و کودک (رجب‌پور، مکوند حسینی، رفیع‌نیا، ۱۳۹۱)
۲۰. برنامه آموزشی والد-فرزند مبتنی بر تاب‌آوری در قالب بازی (محمدی شمیرانی، سعدی‌پور، درتاج، ابراهیمی قوام، فلسفی‌نژاد، ۱۴۰۰)
۲۱. بازی‌های حرکتی ریتمیک: ترکیب موسیقی و ورزش به عنوان یک مداخله ترکیبی بسیار موثر در کاهش پرخاشگری (سبزواری، ارشم، پروین‌پور، ۱۳۹۸)

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

۲۲. درمان مبتنی بر تعامل والد-کودک آبرگ (جعفری و بهرامی پور اصفهانی، ۱۴۰۰)

۲۳. نقاشی درمانی: ارائه فرصتهایی به فرد برای بیان احساسات، عواطف، نیازها و دانسته‌های خود از طریق رنگ‌ها و خطوط (لویک، ۱۹۸۳ به نقل از به پژوه و نوری، ۱۳۸۱) و رشد هویت و احساس موفقیت کودکان از طریق ابراز خود (فیلیپ ویلیامز، ۱۹۸۸ به نقل از به پژوه و همکارش، ۱۳۸۱) و ایجاد موقعیتی برای انتخاب و تغییر رفتارها (کرامر، ۱۹۵۸ به نقل از به پژوه و همکارش، ۱۳۸۱)

۲۴. تبیین پیامدهای خشم و آثار و فواید کنترل خشم برای کودک (خاک پور، قربانزاده و قادری، ۱۳۹۶)

۲۵. آموزش دعا کردن و ذکر صلوات بر پیامبر (ص) و آل پاک و مطهر ایشان (خاک پور و همکاران، ۱۳۹۶)

۲۶. تشویق دانش‌آموز به شوخی و مزاح کردن (خاک پور و همکاران، ۱۳۹۶)

۲۷. معرفی الگوهای اخلاقی و رفتاری به کودک (خاک پور و همکاران، ۱۳۹۶)

پس از مشورت و تبادل نظر با معلم کلاس، مدیر و معاون آموزشی مدرسه، والدین دانش‌آموز و متخصص روانشناس و با ارزیابی راه‌حل‌های پیشنهادی متناسب با امکانات و محدودیت‌های موجود، در نهایت راه‌حل‌های شماره ۶ (گل درمانی)، ۱۱ (شن درمانی)، ۱۳ (قصه درمانی)، ۱۴ (برگزاری جلسات روان-درمانگری برای کاهش اختلال وسواس فکری مادر)، ۱۵ (تغییر محیط غذا خوردن کودک)، ۱۶ (فراهم کردن زمینه غذا خوردن کودک با هم‌سالان) و ۱۸ (بازی درمانی عروسکی) برای حل اختلال پرخاشگری بهار معتبر و سازنده تلقی شدند و تصمیم بر آن شد که این راهکارها به صورت تلفیقی در طول یک دوره یک ماهه و با مشارکت کادر مدرسه و والدین کودک اجرایی شوند.

۶- اجرای راه‌حل‌ها و نظارت بر آنها

با بررسی راهکارهای به دست آمده و برآورد شرایط و امکانات موجود، تلفیقی از چند راه‌حل که منطبق بر علل و زمینه‌های بروز پرخاشگری در کودک بود را انتخاب و با همکاری و همراهی خانواده‌ی دانش‌آموز و اولیا مدرسه اجرایی کردم که در ادامه به شرح و توصیف این راهکارها می‌پردازم.

۶-۱- بازی درمانی عروسکی

با مشاهده‌ی رفتارهای بهار در ارتباطش با دیگران و تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده، به این نتیجه رسیدم که علت بسیاری از رفتارهای پرخاشگرانه بهار این است که او خیلی از مهارت‌های اجتماعی را نیاموخته است و قدرت تصمیم‌گیری و تشخیص برخورد درست از غلط را در موقعیت‌های مختلف ندارد، چرا که درکی از رفتار درست و غلط ندارد. با توجه به این که معلم بهار گفتند بارها با او صحبت کرده و اشتباه بودن رفتارش را به متذکر شده‌اند اما تاثیر چندانی در رفتار بهار نداشته است، دریافتم که گفت‌وگوی صرف چندان کمک‌کننده نیست و باید یک روش عملی را اتخاذ کنم. با مطالعه‌ی منابع مختلف و ارزیابی راه‌حل‌های موجود، در نهایت تصمیم گرفتم برای آموزش و بهبود مهارت‌های ارتباطی دانش‌آموز، راهکار بازی درمانی عروسکی را اجرا کنم. برای این منظور یک نمایش عروسکی را در ۱۰ جلسه که مبتنی بر پژوهش‌های آزادی‌منش و همکاران (۱۳۹۵) می‌باشد، طراحی کردم و پس از بررسی و تایید استاد راهنما آن را در کلاس به اجرا درآوردم.

در هر جلسه‌ی بازی درمانی یک مهارت ارتباطی یا موضوع هدفمند انتخاب و نقش‌های آن توسط خود دانش‌آموزان اجرا می‌شد و از آن جا که هدف برنامه به طور ویژه بهبود و اصلاح رفتارهای اجتماعی بهار بود، او در تمام نمایش‌ها حضور محوری داشت تا به صورت عینی رفتار درست و غلط را از هم تشخیص و تمییز دهد. پس از پایان نمایش‌ها نیز از بهار می‌خواستم که

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

احساسش را در مورد نمایش اجراشده و نقشش بیان کند. موضوعاتی که در طول برنامه به اجرا درآمدند و اهداف مدنظر به این شرح می‌باشند:

جلسه اول: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «بی‌نظمی در کلاس درس و گوش ندادن به معلم»

هدف: آموزش نظم‌پذیری و تقویت مهارت گوش دادن

جلسه دوم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «دعوا کردن با دوستان در زنگ ورزش و بیرون ماندن از بازی»

هدف: بهبود ارتباط با همسالان و جلوگیری از منزوی شدن کودک

جلسه سوم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «نحوه عبور از خیابان»

هدف: قانون‌پذیر کردن کودک

جلسه چهارم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «رعایت نکردن نوبت خود»

هدف: آموزش رعایت حقوق دیگران

جلسه پنجم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «بهبانگی و طلب کردن وسایل دیگران برای خود»

هدف: آموزش پذیرفتن پاسخ «نه»

جلسه ششم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «شلوغ کردن در مهمانی»

هدف: آموزش رعایت ادب

جلسه هفتم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «فعالیت نداشتن در کارهای گروهی با دوستان»

هدف: آموزش مهارت همکاری

جلسه هشتم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «قضاوت اشتباه کودک در مورد یک مساله و پی بردن به آن»

هدف: آموزش معذرت‌خواهی کردن

جلسه نهم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «لجبازی و مقاومت در برابر غذا خوردن»

هدف: نشان دادن تبعات بد غذایی و اهمیت تغذیه صحیح

جلسه دهم: اجرای نمایش عروسکی با موضوع «بی‌توجهی کودک به نصیحت‌های پدر بزرگ و مادر بزرگ»

هدف: آموزش احترام و توجه به بزرگ‌ترها

۲-۶- اجرای تلفیقی گل‌درمانی و شن‌درمانی برای تخلیه هیجانات روانی

مشاهده‌ی خشم و رفتارهای خشونت‌بار اطرافیان، در تقویت زمینه‌های پر خاشگری در بهار تاثیر قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند که باعث شده کودک نیز از این رفتارهای غلط الگو گرفته و خود نیز این گونه پر خاشگرانه رفتار کند و به نوعی خشونت در او نهادینه شود. از این رو، لازم دیدم تمریناتی را در جهت تخلیه‌ی خشونت نهفته‌ی بهار اجرا کنم که به او کمک کند با برون‌ریزی هیجانات درونی خود به شکل درست، در ارتباطش با دیگران صبر و تحمل بالاتری داشته باشد و با آرامش خاطر و طمانینه بیشتری رفتار کند.

از میان تکنیک‌های مختلف پیشنهاد شده در منابع، گل‌درمانی یکی از در دسترس‌ترین و ایده‌آل‌ترین تمرینات موجود برای بروز هیجانات قوی نهفته در ناخودآگاه و روان فرد می‌باشد. در جلسات گل‌درمانی، کودک با ضربه زدن به گل و ورز دادن و شکل دادن به آن، هیجانات درونی خود را هم‌چون پر خاشگری به شکل درست و بی‌خطر و ایمن برون‌ریزی می‌کند و در نتیجه‌ی این فعالیت، به آرامش درونی دست می‌یابد.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

با هماهنگی با مسئولان مدرسه و اولیا دانش‌آموز، چند جلسه گل‌درمانی در مدرسه اجرا کردیم. هم‌چنین از والدین بهار درخواست کردم که این تمرین را در منزل نیز با او ادامه دهند. در این جلسات هیچ فشار ذهنی به بهار وارد نکردیم و او را وادار به استفاده از هیچ شکل و قالب خاصی نکردیم و اجازه دادیم کودک به میل و خواست خود با گل کار کرده و اشکال مد نظر خود را خلق کند تا بهترین شکل ممکن در طی این پروسه، هیجانانگیز و تنش‌های درونی خود را بر روی گل وارد کرده و در نتیجه استرس ذهنی و درگیری‌های روانی او از بین برود.

علاوه بر گل‌درمانی، تصمیم گرفتیم روش شن‌درمانی که بنا بر پژوهش‌های مومنی و کهریزی (۱۳۹۳)، در خلق هیجانانگیز و تصاویر ذهنی به کودک کمک شایانی می‌کند، را نیز اجرا کنیم. یکی از مشکلاتی که بهار با آن روبه‌رو بود، عدم مهارت سخن گفتن و بیان زبانی احساسات و تصورات خود بود و به همین دلیل به پرخاشگری و رفتارهای غیرمعمول و غیرمنطقی برای ابراز وجود روی می‌آورد. در شن‌درمانی او این فرصت را پیدا می‌کرد تا به کمک شن، تخیلات، تجسمات و احساسات خود را بیافریند و دنیای ذهنی خود را خلق کند.

شن‌بازی‌درمانی بر اساس کتاب راهنمای گام به گام شن‌بازی‌درمانی نوشته‌ی بویک و گودوین (۲۰۰۰) که مومنی و همکارش (۱۳۹۳) ضمن پژوهش خود آن را معرفی کرده‌اند شامل چند مرحله می‌باشد که با توجه به شرایط و امکانات در دسترس به این صورت آن را اجرا کردیم:

یکی از کلاس‌های مدرسه که خالی بود را برای اجرای برنامه در نظر گرفتیم و وسایل بازی و جعبه‌ی شن را به آن منتقل کردم. با معرفی بازی و وسایل موجود برای بهار، به او توضیح دادم که با جعبه‌ی شنی که در اختیارش قرار داده‌ام و اسباب بازی‌های موجود در آن، می‌تواند هر چه که می‌خواهد خلق کند و هیچ روش و کار اشتباهی برای انجام بازی وجود ندارد. او می‌تواند با این شن یک دنیا خلق کند یا یک داستان را که در ذهنش دارد به تصویر بکشد. در حین بازی نیز از او می‌خواستم دنیایی که در حال درست کردن آن است را توصیف یا داستان خود را تعریف کند. در حین بازی از احساساتش سوال می‌کردم و سعی در نزدیک شدن به دنیای ذهنی او داشتم. در هنگام اجرای برنامه بهار بسیار آرام‌تر از حالت معمول بود و کاملاً روی بازی متمرکز شده بود و با اشتیاق خاصی مدام در حال تعریف داستان خود بود، گویی بازی با شن او را به یک آرامش ذهنی رسانده بود و تمام احساسات منفی را از او دور کرده بود.

۳-۶- برگزاری جلسات روان-درمانگری برای کاهش اختلال وسواس مادر در تربیت کودک

با تامل در صحبت‌های مادر بهار به این نتیجه رسیدم که این احتمال وجود دارد که وی به نوعی وسواس بی‌اختیاری دچار است که ارتباطش با بهار را تحت‌الشعاع قرار داده و به واسطه‌ی این وسواس فکری همواره در پی مهار، کنترل و مراقبت بیش از حد از بهار است و این مراقبت و کنترل وسواس‌گونه و افراطی بهار را در تنگنا قرار داده و اضطراب، نافرمانی و پرخاشگری او را به دنبال داشته است.

از این رو، با مشاور تماس گرفتیم و مساله را با ایشان در میان گذاشتم و ایشان هم تایید کردند که لازم است با مادر کودک صحبت کنند و جلسات روان-درمانگری را هر چه سریع‌تر آغاز کنند.

زمانی که مساله را با مادر بهار در میان گذاشتم ابتدا بسیار مقاومت کرد و ذهنیت مثبتی نسبت به جلسات مشاوره نداشت. اما بالاخره وی را متقاعد کردم که اگر می‌خواهد اختلالات رفتاری فرزندش حل شود، خود نیز به این جلسات درمانی احتیاج دارد، زیرا رفتارهای امروز بهار تا حد قابل توجهی متأثر از وسواس بی‌اختیاری مادر و در نتیجه مهار بیش از حد مسائل و رویدادهای محیط است که به مشکلات متعدد رفتاری و هیجانی کودک منجر شده است.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

بالاخره مادر بهار رضایت داد و جلسات روان-درمانی ایشان با مشاور آغاز شد و برای احساس راحتی وی، من در این جلسات حضور نیافتم و تنها برای تنظیم تاریخ جلسات درمانی و اطمینان از این که پروسه درمان وی کماکان ادامه دارد، با مشاور در ارتباط بودم.

۴-۶- بازنگری مجدد و اصلاح رویه‌ی والدین در غذا دادن به کودک

فشارهای روانی وارد شده به بهار از جانب والدین برای غذا خوردن، تاثیر بسزایی در بروز رفتارهای پرخاشگرانه‌ی او داشته است. از این رو با همکاری مادر بهار تصمیم گرفتیم تغییراتی در شیوه‌ی غذا دادن به او به وجود آوریم، از جمله این که:

- او را به آشپزخانه راه دهد و اجازه دهد بهار در آشپزی و آماده‌سازی غذا به او کمک کند و حتی از او برای تهیه‌ی غذا نظر بخواهد و گاهی غذا را مطابق میل او درست کند.
- به ظاهر غذا اهمیت دهد و با ترکیب رنگ‌ها و تزیین غذا به شکل انواع حیوانات و شخصیت‌های کارتونی و... اشتهای بهار و میل به غذا خوردن را در او بالا ببرد. چنین تجربه‌ی جدیدی در غذا خوردن، مسلماً در علاقه‌مند کردن کودک به غذا تاثیر قابل توجهی خواهد داشت.
- زمان و محیط غذا خوردن را برای او مفرح کنند. برای این امر به آن‌ها توصیه کردم هنگام غذا دادن به بهار، برای او قصه تعریف کنند، کتاب و شعر بخوانند و عواملی را که حواس او را از غذا خوردن پرت می‌کنند مانند تلویزیون، تلفن همراه، تبلت و... را از محیط حذف کنند.
- به نظرم آمد غذا خوردن در کنار سایر دانش‌آموزان روش موثری برای علاقه‌مند کردن بهار به غذا خوردن باشد، از این رو با موافقت معلم و مدیر مدرسه از اولیا دانش‌آموزان دیگر خواستیم اجازه دهند یک روز در هفته فرزندانشان غذا را در مدرسه و در کنار یک‌دیگر میل کنند.

۷-گردآوری اطلاعات (شواهد ۲)

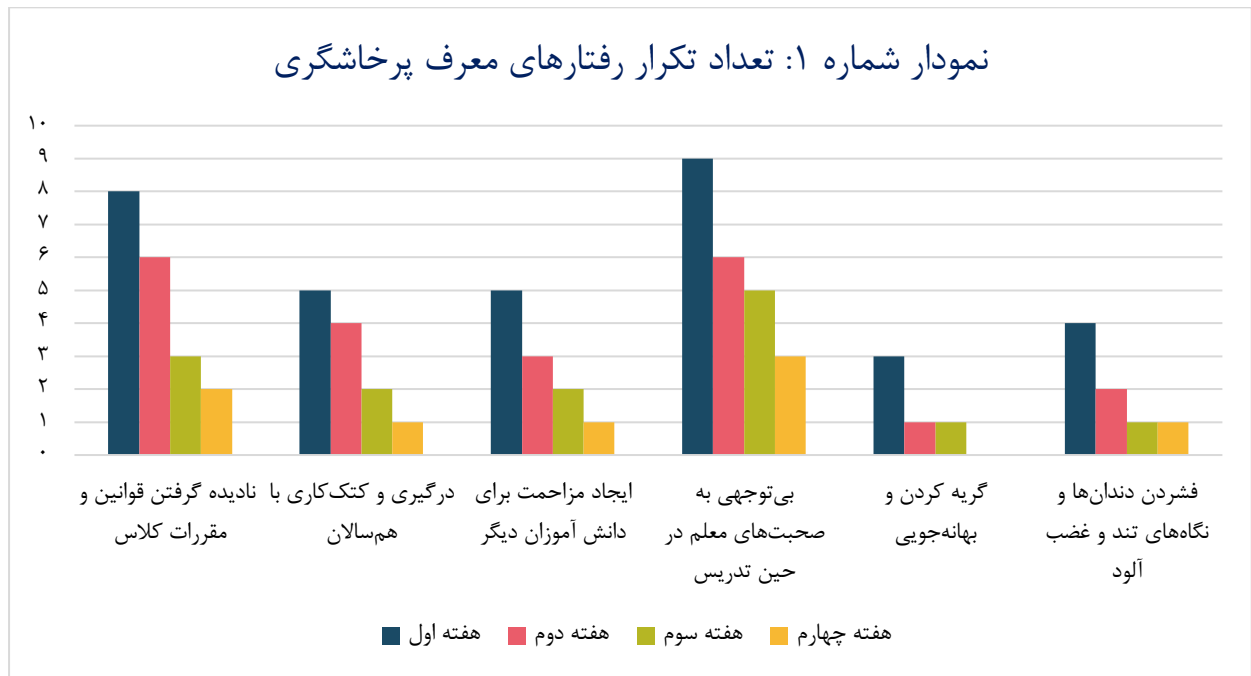
۷-۱-مشاهده

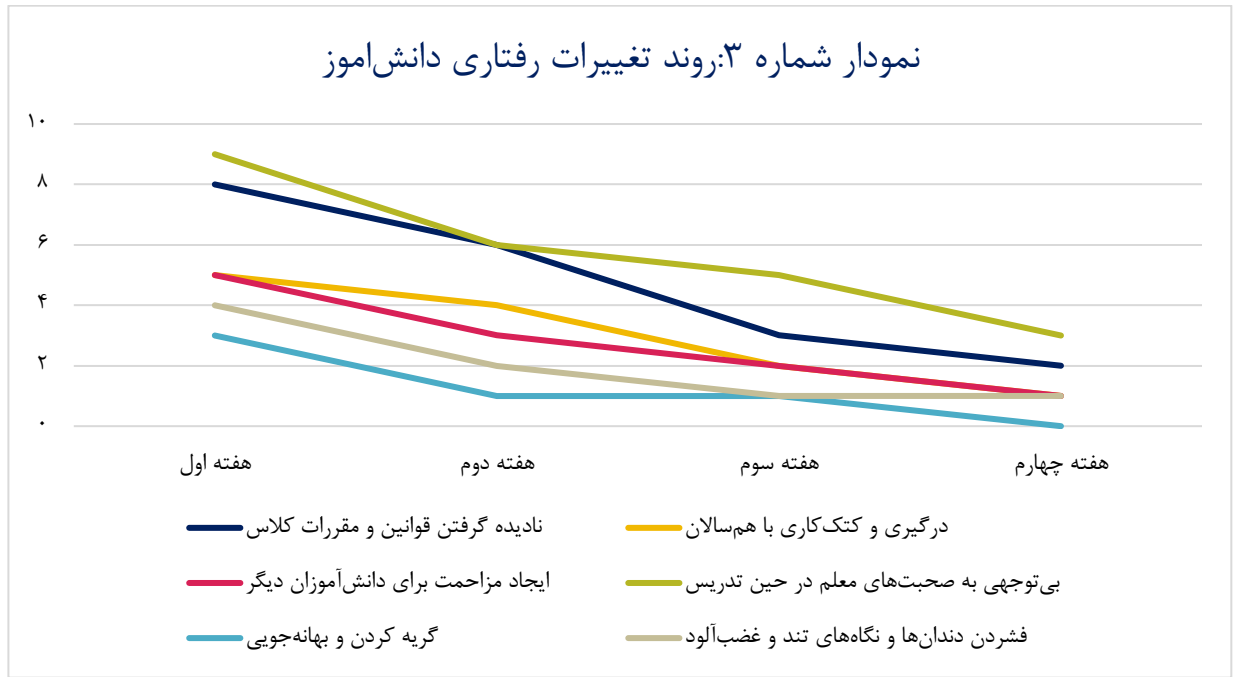
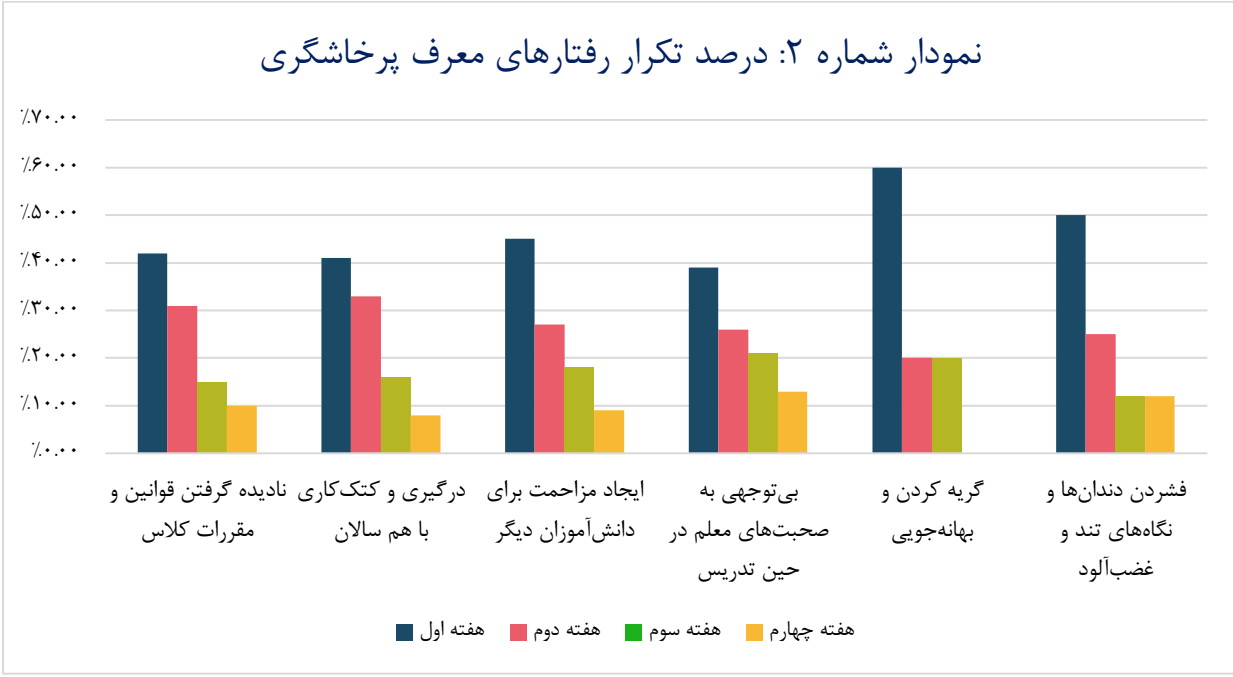
پس از اجرای راه‌حل‌های انتخابی برای رفع اختلال پرخاشگری بهار، به منظور ارزیابی میزان اثربخشی این راهکارها، به مدت ۴ هفته رفتارها و پارامترهایی را که معرف خشونت و پرخاشگری در کودک بودند، را مجدداً مورد مشاهده قرار داده و اندازه‌گیری کردم و نتایج به دست آمده بدین صورت می‌باشند

جدول شماره ۷: تعداد و درصد رفتارهای معرف پرخاشگری پس از اجرای راه‌حل

هفته	تعداد	۸	۵	۵	۹	۳	۴
اول	تعداد	۸	۵	۵	۹	۳	۴

۵۰	۶۰	۳۹/۱۳	۴۵/۴۵	۴۱/۶۶	۴۲/۱	درصد	
۲	۱	۶	۳	۴	۶	تعداد	دوم
۲۵	۲۰	۲۶/۰۸	۲۷/۲۷	۳۳/۳۳	۳۱/۵۷	درصد	
۱	۱	۵	۲	۲	۳	تعداد	سوم
۱۲/۵	۲۰	۲۱/۷۳	۱۸/۱۸	۱۶/۶۶	۱۵/۷۸	درصد	
۱	۰	۳	۱	۱	۲	تعداد	چهارم
۱۲/۵	۰	۱۳/۰۴	۹/۰۹	۸/۳۳	۱۰/۵۲	درصد	
۸	۵	۲۳	۱۱	۱۲	۱۹	تعداد کل رفتارها	

با بررسی داده های به دست آمده در قالب نمودارهای مختلف، سیر نزولی ناهنجاری های اخلاقی و رفتاری دانش آموز کاملاً مشهود می باشد، زیرا میزان بروز و تکرار هر کدام از پارامترهای معرف پرخاشگری در کودک، هفته به هفته کاهش یافته یا ثابت مانده است و به طور کلی این روند نزولی می باشد که نشانگر بهبود وضعیت سلامت روحی و روانی کودک و اصلاح اختلالات رفتاری وی می باشد.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

۷-۲ مصاحبه

برای گردآوری اطلاعات بیشتر و اطمینان از اثربخشی راهکارهای اتخاذ شده و بهبود اختلال پرخاشگری بهار، با خود دانش آموز و معلم و مادرش مصاحبه‌ای ترتیب دادم.

۷-۲-۱ مصاحبه با دانش آموز

در طول اجرای دوره‌ی درمانی، ارتباط نزدیکی بین من و بهار شکل گرفت و بهار از کودکی که ناتوان در برقراری ارتباط کلامی و عاطفی بود و این ناتوانی را با رفتارهای پرخاشگرانه نشان می‌داد، به کودکی آرام‌تر و مطیع‌تر تبدیل شده بود و به نقطه‌ای رسیده بود که گاه، خود او برای برقراری ارتباط پیش می‌آمد.

در هر صورت، پس از گذشت یک ماه از اجرای راه‌حل‌ها، بار دیگر با او گفت‌وگو کردم تا تغییر نگرش او نسبت به قبل را بسنجم. در گفت‌وگوی پیشین، بهار احساس مثبتی نسبت به مدرسه و هم‌سالانش نداشت و نوعی خودبرتربینی در کلام و رفتارش موج می‌زد. این بار مجدداً از او سوال کردم که آیا از حضور در مدرسه و کنار دوستانش خوشحال است؟ که با ذوق پاسخ داد خیلی محیط مدرسه را دوست دارد و از بازی کردن با بچه‌های دیگر لذت می‌برد. در بین حرف‌هایش هم مدام به نمایش‌های عروسکی و شن‌درمانی و گل‌درمانی اشاره می‌کرد و می‌پرسید چه زمانی می‌تواند بازی کند که نشان می‌داد کاملاً به این برنامه‌ها علاقه‌مند شده و با تمایل خود در اجرای آن‌ها شرکت می‌کند. هم‌چنین، نظرش را در مورد برنامه‌های غذایی در کلاس و کنار دوستانش پرسیدم که نسبت به آن هم احساس رضایت داشت.

در مجموع از صحبت‌های بهار به این نتیجه رسیدم که آن نگرش منفی نسبت به محیط مدرسه و ارتباط با دیگران در او چرخش قابل ملاحظه‌ای داشته و اکنون با دیدی مثبت به محیط اطراف و افرادی که با او در ارتباط هستند، می‌نگرد و آن خوی پرخاشگری و خشم در او تا حدودی از بین رفته یا به عبارتی تحت کنترل او درآمده است.

۷-۲-۲ مصاحبه با معلم دانش آموز

با خانم پیروزمهر در خصوص شرایط کنونی بهار و نوع و میزان تغییر رفتارهای او پس از اجرای راه‌حل‌ها صحبت کردم که در پاسخ گفتند تغییرات رفتاری بهار برای ایشان کاملاً ملموس بوده است. درست است که هنوز گاهی اوقات ناهنجاری‌هایی از جانب بهار بروز می‌کند اما ملاک سنجش وضعیت فعلی دانش‌آموز، وضعیت پیشین او می‌باشد و از این نظر تاثیر راه‌حل‌های اجرایی را قابل توجه می‌دانستند. ایشان خاطرنشان کردند که میزان پرخاشگری‌ها و درگیری‌های بهار با دانش‌آموزان دیگر، چه در کلاس درس و چه در زنگ‌های تفریح، بسیار کاهش پیدا کرده و روابطش با دیگر دانش‌آموزان را رضایت‌بخش توصیف کردند. هم‌چنین بیان داشتند که نظم و انضباط او نسبت به قبل تا حد قابل ملاحظه‌ای بیشتر شده و کمتر شاهد به هم ریختن نظم کلاس توسط بهار، غیبت‌های غیرموجه، شکایت اولیا دانش‌آموزان از او و... هستند و حتی عملکرد تحصیلی دانش‌آموز را نیز نسبت به پیش از اجرای دوره، بهتر و رو به پیشرفت دانستند.

نکته‌ی دیگر که خانم پیروزمهر اشاره کردند بهبود قابل توجه مهارت‌های کلامی و شنیداری بهار بود و معتقد بودند برخلاف گذشته که بهار در بیان منظور خود و درک منظور دیگران ناتوان بود و همین عاملی در بروز پرخاشگری از جانب کودک بود، اظهار داشتند اکنون بهار می‌تواند به مانند هم‌سالان خود، هم خوب گوش کند و هم خوب صحبت کند؛ البته که با تمرین و تداوم بیشتر راه‌حل‌ها کماکان می‌توان این مهارت‌ها را در او تقویت کرد و بهبود بخشید تا جایی که عاملی که زمانی نقطه‌ی ضعف کودک و زمینه‌ساز ناهنجاری در او محسوب می‌شد، به نقطه‌ی قوت رفتاری او بدل شود.

۷-۲-۳ مصاحبه با مادر دانش آموز

پس از یک ماه ارتباط مداوم با مادر بهار برای اجرای راه‌حل‌های درمانی، با وی در خصوص میزان کارکرد و اثربخشی راه‌حل‌ها و تغییرات صورت گرفته در نوع ارتباطش با بهار گفت‌وگو کردم. وی ابتدا در مورد جلسات روان‌درمانی با مشاور صحبت کرد و بیان داشت که این جلسات مشاوره دید تازه‌ای به وی داده‌اند و او تا حدی به اختلال وسواس فکری خود، علائم و نشانه‌ها و راه‌های کنترل آن آگاه شده و با کمک مشاور، در تلاش برای اصلاح رفتارهای وسواس‌گونه‌ی خود به ویژه در ارتباط با فرزندش می‌باشد. در نتیجه در این مدت سعی داشته کمتر بهار را محدود کند و به جای کنترل و توجه بیش از حد، به کودک خود آزادی و اختیار عمل بیشتری داده است و احساس می‌کند فرزندش از وضعیت جدید راضی می‌باشد زیرا شادی و سرزندگی بیشتری در رفتار بهار مشاهده می‌کند، پرخاشگری و رفتارهای ستیزه‌جویانه‌ی او کمتر شده و آرامش و صبوری که پیش از این به ندرت در بهار دیده می‌شد، اکنون برایش جالب توجه است.

وی همچنین به تاثیر برنامه‌های شن‌درمانی و بازی‌درمانی عروسی اشاره کردند و گفتند بهار به طور مداوم در مورد این برنامه‌ها و نکاتی که از آن‌ها می‌آموزد، صحبت می‌کند و در تلاش برای تعمیم دادن آن موقعیت‌ها به زندگی خود است، مثلا چند باری که در این مدت به میهمانی رفته‌اند به وضوح رفتار بهار متفاوت از همیشه و بسیار آرام‌تر از پیش بوده است و نیز با خنده گفتند به هنگام عبور از خیابان به نمایشی که با این موضوع در کلاس اجرا شده و نقش خود اشاره کرده و حتی به مادر خود قوانین را گوشزد می‌کرده است.

در پایان مادر بهار اشاره کرد که اگرچه اختلال بدغذایی بهار به طور کامل رفع نشده و هنوز گه‌گاه از غذا خوردن سر باز می‌زند، اما به طور کلی میزان کشمکش‌ها و درگیری‌هایشان بر سر این موضوع کاهش یافته و نسبت به قبل، بهبودی قابل توجهی در سبک غذا خوردن بهار دیده می‌شود و امیدوار بودند که با ادامه‌ی این روند، این اختلال نیز به صورت کامل از بین برود.

۷-۳ پرسشنامه

پس از گذشت یک ماه از اجرای راهکارهای مدنظر برای حل مشکل پرخاشگری بهار، پرسشنامه‌های تدوین شده در مرحله شواهد ۱ را مجددا در اختیار مدیر، معاون آموزشی و آموزگار قرار دادم تا با مقایسه میزان رضایت مسئولین مدرسه پیش و پس از اجرای راه‌حل‌ها، تغییرات رفتاری دانش‌آموز را ارزیابی کنم.

جدول شماره ۸: پاسخنامه‌ی مدیر در آذر ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در مراسم صبحگاهی نظم و انضباط را رعایت می‌کند.	*				
۲	با سایر دانش‌آموزان تعامل و ارتباط صمیمی دارد.		*			
۳	به قوانین مدرسه احترام می‌گذارد.		*			
۴	به اولیاء مدرسه احترام می‌گذارد.	*				
۵	در موقعیت‌های تنش‌زا آرامش و خونسردی خود را حفظ می‌کند.		*			
۶	رفتارهای غلط و اشتباهات خود را می‌پذیرد.		*			
۷	سایر دانش‌آموزان از وی ناراضی‌تی و شکایت دارند.			*		

۸					برخورد کلامی تهاجمی (برخوردار تند) دارد.
۹		*			کتک کاری با کودکان و همسالان را او شروع می کند.
۱۰	*				تعمدا به امکانات مدرسه خسارت وارد می کند.
۱۱	*				غیبت های غیرموجه او زیاد است.
۱۲		*			نسبت به درخواست ها و مقررات بزرگسالان بی اعتنائی یا عدم همکاری نشان می دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).
۱۳		*			در او دروغگویی مشاهده می شود.
۱۴	*				اخمو و عبوس است.
۱۵		*			برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبانی می کند.
	۱۵	۸	۱۲	۱۰	جمع نمرات

این پرسشنامه توسط مدیر مدرسه تکمیل شده است و همان طور که ملاحظه می گردد، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۷۵ نمره ممکن، ۶۱ نمره یعنی معادل ۸۱/۳ درصد داده اند، به عبارت دیگر میزان رضایت ایشان از بهار ۸۱/۳ درصد است و تغییر قابل توجهی نسبت به ارزیابی پیشین ایشان از عملکرد دانش آموز در این نتایج دیده می شود.

جدول شماره ۹: پاسخنامه ی معاون آموزشی در آذر ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در مراسم صبحگاهی نظم و انضباط را رعایت می کند.		*			
۲	با سایر دانش آموزان تعامل و ارتباط صمیمی دارد.	*				
۳	به قوانین مدرسه احترام می گذارد.		*			
۴	به اولیاء مدرسه احترام می گذارد.		*			
۵	در موقعیت های تنش زا آرامش و خونسردی خود را حفظ می کند.			*		
۶	رفتارهای غلط و اشتباهات خود را می پذیرد.			*		
۷	سایر دانش آموزان از وی ناراضیتی و شکایت دارند.			*		
۸	برخورد کلامی تهاجمی (برخوردار تند) دارد.				*	
۹	کتک کاری با کودکان و همسالان را او شروع می کند.				*	
۱۰	تعمدا به امکانات مدرسه خسارت وارد می کند.	*				
۱۱	غیبت های غیرموجه او زیاد است.	*		*		
۱۲	نسبت به درخواست ها و مقررات بزرگسالان بی اعتنائی یا عدم همکاری نشان می دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).			*		
۱۳	در او دروغگویی مشاهده می شود.	*				
۱۴	اخمو و عبوس است.				*	
۱۵	برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبانی می کند.			*		
	جمع نمرات	۵	۱۲	۱۸	۱۲	۱۵

این پرسشنامه توسط معاون آموزشی مدرسه تکمیل شده است و همان طور که ملاحظه می گردد، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۷۵ نمره ممکن، ۶۲ نمره یعنی معادل ۸۲/۶ درصد داده اند، به عبارت دیگر میزان رضایت آن ها از بهار پس از اجرای راه حل ها ۸۲/۶ درصد است.

جدول شماره ۱۰: پاسخنامه‌ی آموزگار در آذر ماه

ردیف	سوالات	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	در کلاس درس نظم و انضباط را رعایت می‌کند.		*			
۲	با سایر دانش‌آموزان تعامل و ارتباط مناسب دارد.		*			
۳	در کارهای گروهی مشارکت سازنده دارد.			*		
۴	مانع شرکت کودکی که به میل او عمل نکند، در فعالیت گروهی می‌شود.			*		
۵	مسئولیت‌پذیری در وی مشاهده می‌شود.		*			
۶	تکالیفش را به موقع انجام می‌دهد.		*			
۷	سایر دانش‌آموزان از او ناراضی هستند.			*		
۸	قصد صدمه زدن به دیگران را دارد.				*	
۹	کتک‌کاری با کودکان و همسالان را او شروع می‌کند.			*		
۱۰	به معلم احترام می‌گذارد و از وی حرف‌شنوی دارد.		*			
۱۱	از قوانین و مقررات کلاس تبعیت می‌کند.		*			
۱۲	برای رفتارها و اشتباهات خود دیگران را سرزنش می‌کند.			*		
۱۳	در مواضع فکری خود سرسخت است و فقط حرف خودش را قبول دارد.			*		
۱۴	زود از کوره در می‌رود.			*		
۱۵	در برابر انتقاد دیگران شدیداً خشمگین می‌شود.			*		
۱۶	حساس است و از دست دیگران زود ناراحت می‌شود.			*		
۱۷	وقتی که دیگران با او مخالفت می‌کنند، با آنها جروبحث می‌کند.			*		
۱۸	برخی مسایل جزئی و ناچیز او را عصبی می‌کند.			*		
۱۹	ان قدر عصبانی می‌شود که چیزی را با پرخاش پرتاب می‌کند و می‌شکند و به صندلی و میز لگد می‌زند.				*	
۲۰	اخم و عبوس است.				*	
۲۱	نسبت به درخواست‌ها و مقررات بزرگسالان بی‌اعتنایی یا عدم همکاری نشان می‌دهد (سرپیچی یا خودداری کودک از انجام کاری).			*		
۲۲	وقتی عصبانی می‌شود دفتر و کتاب بچه‌ها را پاره می‌کند.				*	
۲۳	اگر دوستان و همسالان او را عصبانی کنند، به آنها می‌پرد و فریاد می‌زند.			*		
۲۴	وقتی خشمگین می‌شود به دوستان و همسالان دهن‌کجی نموده و فحش و ناسزا می‌گوید.				*	
۲۵	بدون اجازه وسایل بچه‌ها را بر می‌دارد.				*	
	جمع نمرات	۵	۲۰	۱۵	۲۸	۳۰

این پرسشنامه توسط آموزگار بهار تکمیل شده است و همان‌طور که قابل ملاحظه است، ایشان به عملکرد بهار از مجموع ۱۲۵ نمره‌ی ممکن، ۹۸ نمره یعنی معادل ۷۸/۴ درصد داده‌اند. به عبارت دیگر، میزان رضایت معلم از بهار ۷۸/۴ درصد است. با مقایسه‌ی درصد رضایت مدیر، معاون آموزشی و آموزگار از بهار پیش و پس از اجرای راه‌حل‌ها، اختلاف فاحشی در میزان رضایتمندی آن‌ها از وضعیت اخلاقی، رفتاری و انضباطی بهار دیده می‌شود و این امر بیانگر موثر و کارآمد بودن راهکارهای اجرا شده است.

۸- ارزشیابی تاثیر اقدام جدید و تعیین اعتبار آن

به منظور ارزیابی تاثیر راه‌حل‌های انتخابی در بهبود اختلال پرخاشگری دانش‌آموز، داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده پیش و پس از اجرای راه‌حل‌ها را با یکدیگر مقایسه کردم.

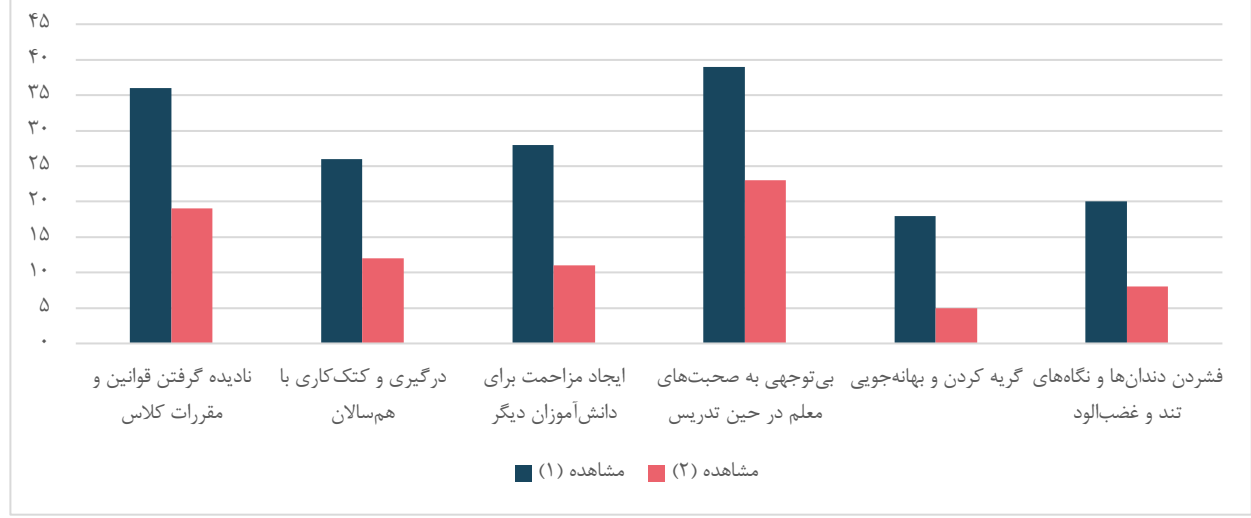
تا پیش از آغاز روند درمانی، کودک بسیار پرخاشگر و خارج از کنترل بود به گونه‌ای که در همان مشاهدات اولیه و حضور بنده در کلاس، به آن پی بردم و با مشاهدات و اندازه‌گیری‌های بیشتر به این نتیجه رسیدم که علت این دست رفتارهای بهار، فراتر از هیجانات معمول دوران کودکی می‌باشد و رفتارهای خشونت‌آمیز او نمایانگر خشم درونی وی است که باید علت‌یابی شده و درمان شود.

پس از اجرای راه‌حل‌های انتخابی و مشاهده و اندازه‌گیری مجدد پارامترهای پرخاشگری در رفتار کودک به این اطمینان رسیدم که راه‌حل‌ها پاسخگو بوده و تاثیرات آن‌ها کاملا مشهود و ملموس می‌باشد و گواه آن، کاهش چشمگیر رفتارهای پرخاشگرانه در بهار مطابق نمودار زیر می‌باشد.

جدول شماره ۱۱: مقایسه میزان تکرار رفتارهای معرف پرخاشگری، پیش و پس از اجرای راه‌حل‌ها

شواهد	نادیده گرفتن و قوانین مقررات کلاس	درگیری و کتک‌کاری با هم‌سالان	ایجاد مزاحمت برای دیگر دانش‌آموزان	بی‌توجهی به صحبت‌های معلم در حین تدریس	گریه کردن و بهانه‌جویی	فشردن دندان‌ها و نگاه‌های تند و غضب‌آلود
مشاهده (۱)	۳۶	۲۶	۲۸	۳۹	۱۸	۲۰
مشاهده (۲)	۱۹	۱۲	۱۱	۲۳	۵	۸

نمودار شماره ۴: مقایسه میزان تکرار رفتارهای معرف پرخاشگری، پیش و پس از اجرای راه حل ها

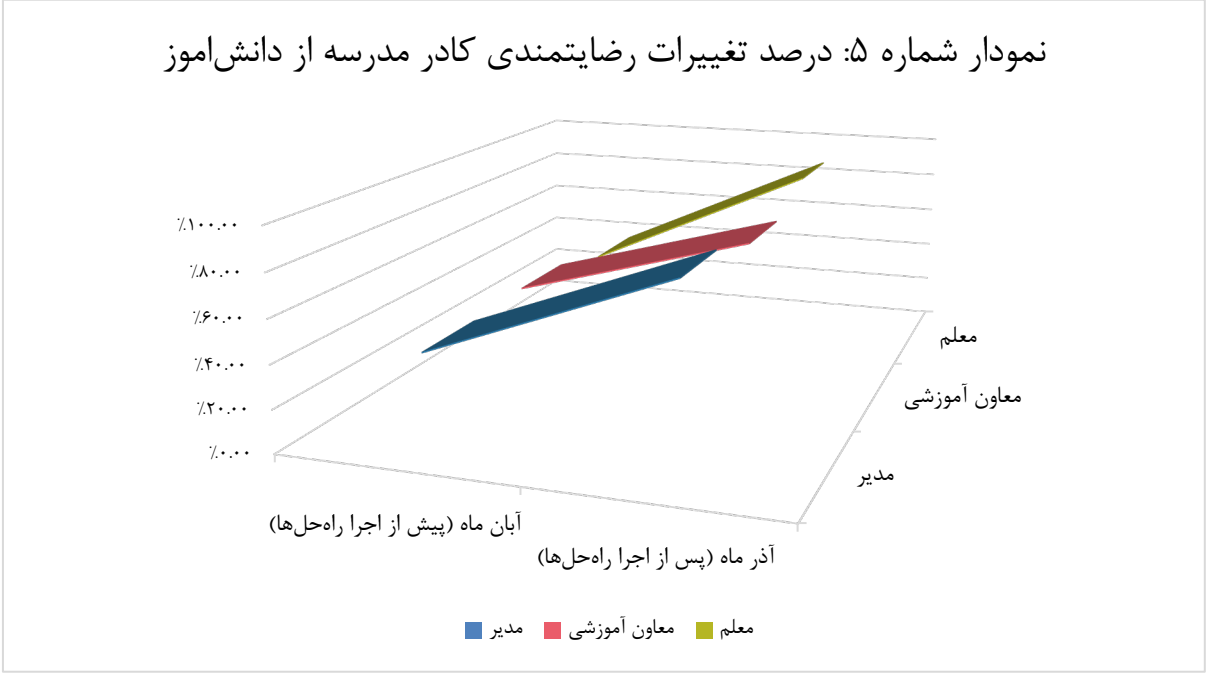

ملاحظه می کنیم که بسیاری از پارامترهای پرخاشگری در رفتار کودک به وضوح نسبت به قبل کاهش یافته و کودک نسبت به قبل قانون پذیرتر شده، کمتر از قبل با سایر دانش آموزان درگیر می شود و روابطش با دیگران بهبود یافته و مهارت های اجتماعی در او رشد پیدا کرده است. تمرکز بیشتری در رفتار او دیده می شود و در نتیجه کمتر شاهد حواس پرتی ها و بی توجهی او به صحبت های معلم در حین تدریس هستیم و این مساله در پیشرفت تحصیلی او نیز اثربخش بوده است. بنابراین به طور کلی می توان گفت طبق اطلاعات حاصل از مشاهدات مستقیم کارکرد و اثربخشی راهکارهای درمانی تایید می شود.

پس از مشاهدات و اندازه گیری های مستقیم، برای اطمینان بیشتر از روند بهبود وضعیت کودک، بار دیگر با معلم و مادر و نیز خود بهار گفت و گو کردم. در این صحبت ها معلم و مادر بهار از اجرای راه حل ها ابراز رضایت و خرسندی کرده و خاطر نشان کردند که پرخاشگری و رفتارهای خشونت آمیز و خارج از کنترل بهار نسبت به گذشته کاهش یافته و در مقابل مهارت های ارتباطی و عاطفی در او رشد چشمگیری داشته است. به زعم معلم بهار، کودک در مسیر تربیتی درستی قرار گرفته و با ادامه ی این روند، پیوسته شاهد رشد رفتاری بهار و البته پیشرفت تحصیلی او خواهیم بود. مادر بهار نیز بیان داشت که در سایه جلسات درمانی و اجرای راهکارهای توصیه شده، ارتباطش با فرزندش بسیار عمیق تر از قبل شده و اکنون با آگاهی کامل با فرزندش برخورد می کند.

علاوه بر این، در صحبت هایی که با خود بهار داشتم تغییر در احساسات و نیز نحوه ی احساسات و عواطف کودک برایم قابل توجه بود. آن کودکی که با خشم و نگرشی منفی نسبت به آدم ها و وقایع اطرافش صحبت می کرد، اکنون نرمی و ملایمت بیشتری در رفتارها و بازخوردهای خود نشان می دهد و سعی در برقراری ارتباط با دیگران و دوستی بیشتر با همسالان و اطرافیان خود دارد. کودکی که تا حدی گریزان از مدرسه و کلاس درس بود، اکنون شوق بیشتری برای حضور در مدرسه و به طور کلی جامعه دارد و با آگاهی بیشتری در این محیط رفتار می کند. این ها نکاتی بود که در ارتباط مستقیم با بهار و صحبت های ضمنی با او، به آن ها پی بردم و اطمینان یافتم راهکارهای اجرایی بازدهی داشته و این روند باید به همین صورت ادامه یابد تا بهبودی کامل اختلال رفتاری کودک حاصل شود.

علاوه بر این‌ها، نتایج پرسشنامه‌هایی که پیش از اجرای دوره درمانی و پس از اجرای آن در اختیار مدیر، معاون آموزشی و معلم بهار قرار داده بودم، در یک نمودار نقطه‌ای وارد و با یک‌دیگر مقایسه کردم که بر اساس آن، افزایش رضایت کادر مدرسه نسبت به دانش‌آموز کاملاً مشهود و چشمگیر است و درصد رضایت آن‌ها از کودک یک شیب صعودی دارد.

در نهایت در جلسه‌ای که با حضور معلم، مدیر مدرسه، معاون آموزشی، اولیا دانش‌آموز و مشاور برگزار گردید، مشکلات و اختلالاتی که کودک در گذشته به آن‌ها دچار بوده است، تشریح گردید. تمام اعضای گروه تاکید داشتند که تغییرات مطلوب و چشم‌گیری در وضعیت بهار پدید آمده است و این تغییرات حاصل‌شده را نتیجه‌ی اجرای راه‌حل‌ها دانسته و راه‌حل‌های اجرایشده را مطلوب تلقی کردند.

۹- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

معلمان نقش اصلی و محوری را در تربیت انسان‌های مفید و کارآمد جامعه بر عهده دارند و اداره امور کشور در آینده به دست افرادی صورت می‌گیرد که توسط معلمان امروز تربیت و پرورش یافته‌اند. تعلیم و تربیت صحیح دانش‌آموزان توسط معلمان باعث می‌شود که جامعه از آسیب‌های اجتماعی در امان باشد. معلمان چون رسالت تعلیم و تربیت را بر عهده دارند، می‌توانند در اعماق وجود انسان‌ها نفوذ کنند و تاثیرات ماندگاری از خود به جا بگذارند. یکی از خصوصیات که واقعا یک معلم خوب باید از آن برخوردار باشد، بردباری است. زیرا اصولا معلم با کودکان و نوجوانان سروکار دارد و این افراد به خاطر کمی سن و تجربه، گاهی رفتارهایی از خود بروز می‌دهند که اگر معلم بردباری کافی نداشته باشد، موجب ناراحتی خواهد شد. معلم‌های خوب با سعه صدر شاگردهای خودشان را به سمت موفقیت هدایت می‌کنند و در اخلاق و رفتار الگوهای بسیار مناسبی برای شاگردهای خودشان هستند.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

هدف از دانشگاه فرهنگیان تربیت معلم فکور، رشد استدلال معلمان در زمینه دلایل استفاده از اقدامات آموزشی-تربیتی و نیز بررسی کیفیت آن‌ها در جهت ارتقا محیط یادگیری-یاددهی برای خود و دانش‌آموزان خویش است. دانشگاه فرهنگیان در توسعه فرهنگ و تربیت معلمان متعهد و ماهر نقش اساسی دارد، چرا که تربیت نیروی انسانی ماهر و متعهد، لازمی پیشرفت و توسعه هر جامعه‌ای به شمار می‌آید. امروزه تعلیم و تربیت از دشوارترین، ظریف‌ترین و پرتکرارترین امور انسانی و امری پراج به حساب می‌آید. دانشگاه فرهنگیان به عنوان تنها نماد رسمی آموزش و تربیت معلم، رسالت مهمی جهت آموزش معلمان ماهر دارد.

اینجانب به عنوان کارورز در جهت تحقق اهداف اقدام پژوهی، تلاش نمودم که مشکل پرخاشگری بهار را مورد بررسی دقیق قرار دهم و به توصیف مشکل پرخاشگری او و مشکلاتی که در پی آن ایجاد می‌شود، بپردازم. پس از گردآوری اطلاعات و شواهد پیرامون این مشکل، علل اصلی این مشکل را یافته‌ام و مشاهده کردم که مشکل اصلی پرخاشگری بهار در شیوهی تربیتی که در خانواده‌اش اجرا شده، می‌باشد.

پس از ریشه‌یابی این مشکل، طبق جلسه‌ای که در حضور مدیر، معاون، معلم و اولیای دانش‌آموز برگزار گردید، راه‌حل‌هایی از قبیل: بازی درمانی عروسکی، گل‌درمانی و شن‌درمانی برای تخلیه هیجانات روانی، برگزاری جلسات روان-درمانی برای کاهش اختلال وسواس مادر نسبت به تربیت کودک، بازنگری مجدد و اصلاح رویه‌ی غذا دادن والدین به کودک انتخاب شد و سپس به همراه معلم و اولیا دانش‌آموز، به مدت یک ماه این راه‌حل‌ها اجرا شدند. در مقایسه با وضعیت فعلی و وضعیت پیشین دانش‌آموز، راه‌حل‌های انتخابی اعتبار کافی جهت رفع مشکل را دارا بوده و اجرای آن‌ها در حل مشکل پرخاشگری کودک و اصلاح رفتار وی تاثیر مثبتی داشته‌اند.

در پایان می‌توان گفت هدف از انجام این پژوهش و اهمیت آن از این جهت است که معلمان با بهره‌گرفتن از الگوهای توسعه حرفه‌ای و به طور ویژه اقدام‌پژوهی، می‌توانند راهبردهای بهتر و کارآمدتری برای حل مسائل و مشکلات دانش‌آموزان بیاموزند و در کلاس خود به کار گیرند. امروزه پژوهش نقش اساسی و غیر قابل انکاری در بحث آموزش دارد، از این رو معلمان باید به آن اهمیت دهند و با استفاده از آن به شیوه‌ها و الگوهای نوینی دست یابند و این الگوها را در کلاس و ارتباط با دانش‌آموزان به کار گیرند.

به همکاران گرامی پیشنهاد می‌گردد که:

۱. با رفتارهای مناسب خود، الگویی مناسب برای دانش‌آموزان باشند.
۲. از تنبیهات بدنی دانش‌آموزان پرخاشگر پرهیز کنند.
۳. با کمک بازی‌های گروهی در کلاس، سعی در تخلیه هیجانات دانش‌آموزان نمایند.
۴. با دادن مسئولیت‌های گوناگون به دانش‌آموزان فعال، آن‌ها را مسئولیت‌پذیر کنند.
۵. در کلاس از مباحث گروهی برای شرکت فعال تمامی دانش‌آموزان بهره ببرند.
۶. با کمک عکس، فیلم و نقاشی انواع احساسات مانند خشم، ترس، شادی، غم و... و تاثیرات آن‌ها در روابط را به دانش‌آموزان آموزش دهند.
۸. علائم هشداردهنده‌ی خشم را به دانش‌آموزان آموزش دهند تا بتوانند خشم خود را بهتر کنترل کنند.

به والدین گرامی دانش‌آموزان پیشنهاد می‌گردد که:

۱. به فرزندان خود آگاهی دهند که برای رسیدن به اهداف باید تلاش کنند و زورگویی راه حل مناسبی برای نیل به آن نیست.
۲. هنگام پرخاشگری کودک خشمگین نشوند و از طریق بیان حقایق و مسائل به تدریج به صحبت کردن با او و آرام کردن وی بپردازند.
۳. از شیوه‌های مختلفی مانند قصه گویی برای آگاه کردن کودکان خود از حقوق دیگران استفاده کنند.
۴. از اعمال محدودیت‌های افراطی برای مقابله با رفتارهای نادرست فرزندان خود پرهیز کنند.
۵. از بحث و جدل با یکدیگر پرهیز و در ایجاد محیط صمیمی در کانون خانواده بکوشند.

به سازمان آموزش و پرورش توصیه می‌گردد که:

۱. در برنامه‌ی درسی میزان زنگ‌های ورزش در آموزش ابتدایی افزایش یافته تا کودکان وقت بیشتری را به بازی و سرگرمی و تخلیه هیجانات روانی خود بپردازند.
۲. در مدارس ابتدایی، معلم‌های پرورشی برای آموزش رفتارهای صحیح و مهارت‌های ارتباطی، به کار گرفته شوند.
۳. نسبت به اصلاح نظام تربیت و به‌سازی معلم از طریق توجه کیفی به مراکز تربیت معلم، کمیت و کیفیت آموزش‌ها و بازآموزی معلم در نظام آموزشی اهتمام ورزند.
۴. بستری لازم جهت تقویت ویژگی تحقیق و پژوهندگی در معلمان فراهم سازند.
۵. در سیاست‌گذاری‌های خود، آزادی علمی و آکادمیک معلم در تدریس و افزایش حس استقلال عمل در وی را مدنظر قرار دهند.

۱۰- منابع و مأخذ

۱. آزادی منش، پگاه؛ حسین خانزاده، عباسعلی؛ حکیم جوادی، منصور و وطن خواه، محمد. (۱۳۹۶). اثربخشی بازی درمانی عروسکی بر پرخاشگری کودکان مبتلا به اختلال بیش فعالی/نارسایی توجه. مجله مطالعات علوم پزشکی (مجله پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ارومیه)، ۲۸(۲)، ۸۳-۹۰.
۲. ابوالقاسمی، عباس؛ میکاییلی، نیلوفر؛ طاهری فرد، مینا و کیامرثی، آذر. (۱۳۹۴). مقایسه صفات شخصیتی سایکوپاتیک در دانش آموزان با و بدون نشانه‌های اختلال سلوک. شخصیت و تفاوت‌های فردی، ۴(۱۰)، ۸۱-۹۶.
۳. بارون، رابرت (۲۰۰۵). روانشناسی اجتماعی ترجمه: دکتر یوسف کریمی (۱۳۸۹).
۴. به پژوه، احمد و نوری، فریده. (۱۳۸۱). تاثیر نقاشی درمانی در کاهش رفتارهای پرخاشگرانه دانش آموزان عقب مانده ذهنی. روانشناسی و علوم تربیتی، ۳۲(۲)، ۱۵۵-۱۷۰.
۵. پروچاسکا، جیمز. نورکراس، جان. (۲۰۰۶). نظریه‌های روان‌درمانی (نظام‌های روان‌درمانی) ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: رشد.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

وزارت آموزش و پرورش
انجمن ملی آموزش و پرورش استان خراسان
معاونت آموزش و پرورش شهرستان مشهد
موسسه علمی آموزش و پرورش
آزمایشگاه
شماره ملی: ۱۳۰۱۵۰۷۳۳۰
Homageen University

۶. پیمان، نوشین و جلمبادانی، زینب. (۱۳۹۰). تاثیر مدل آموزشی فریر در تغییر نگرش و اختلالات خوردن دانش آموزان. دانشگاه علوم پزشکی سبزوار، ۱۸(۴) (مسلسل ۶۲)، ۲۸۰-۲۸۷.
۷. ترشیزی، مرضیه و سعادت جو، سیدعلیرضا. (۱۳۹۱). شیوع پرخاشگری و برخی عوامل مرتبط با آن در دانش آموزان مدارس راهنمایی شهر بیرجند (سال ۸۹-۱۳۸۸). مراقبت های نوین، ۹(۴) (پیاپی ۳۶)، ۳۵۵-۳۶۳.
۸. جعفری، طاهره و بهرامی پور اصفهانی، منصوره. (۱۴۰۰). اثربخشی درمان تعاملی بر استرس والدگری، خودتنظیمی هیجانی و پرخاشگری کودکان مبتلا به اختلال آمیختگی اجتماعی بازداری نشده با و بدون اختلال نقص توجه/ بیش فعالی. روانشناسی افراد استثنایی، ۱۱(۴۳)، ۲۶۷-۲۳۷.
۹. حسن پور، فاطمه؛ جلالی، محمدرضا؛ شعیری، محمدرضا و خزایی، محمد. (۱۳۹۲). تاثیر کار با گل بر پرخاشگری کودکان دبستانی. مطالعات روانشناسی بالینی، ۳(۱۰)، ۱۳۹-۱۵۳.
۱۰. خاکپور، حسین؛ قربانزاده، عباس و قادری، محدثه. (۱۳۹۶). راهکارهای درمان پرخاشگری از دیدگاه قرآن و روایات. پژوهش در دین و سلامت، ۳(۴)، ۱۲۷-۱۱۷.
۱۱. خانکش، مریم؛ امینی رارانی، مصطفی و نصرت آبادی، مهدی. (۱۳۹۹). تاثیر آموزش مدیریت خشم بر پرخاشگری و اضطراب کودکان کار. کومش، ۲۲(۲) (پیاپی ۷۸)، ۲۵۵-۲۶۲.
۱۲. خدابخشی کولایی، آناهیتا؛ سبزیان، مهرانوش؛ فلسفی نژاد، محمدرضا. (۱۳۹۴). تاثیر شعردرمانی و حرکات ریتمیک بر کاهش اضطراب و پرخاشگری کودکان پیش دبستانی. پرستاری کودکان، ۱(۴)، ۲۱-۱۱.
۱۳. رجب پور، مجتبی؛ مکوندحسینی، شاهرخ و رفیعی نیا، پروین. (۱۳۹۱). اثربخشی گروه درمانی رابطه والد-کودک بر پرخاشگری کودکان پیش دبستانی. روان شناسی بالینی، ۴(۱) (پیاپی ۱۳)، ۶۵-۷۴.
۱۴. رجبی، زهرا؛ نجفی، محمود و رضایی، علی محمد. (۱۳۹۲). اثربخشی درمان شناختی رفتاری گروهی بر کاهش پرخاشگری کودکان. مطالعات روانشناسی بالینی، ۳(۱۰)، ۵۵-۷۱.
۱۵. زارعی، خدیجه؛ پرنده مطلق، زهره؛ سیدفاطمی، نعیمه؛ خوشبخت، فریبا؛ حقانی، حمید و زارعی، معصومه. (۱۳۹۲). تاثیر قصه گوئی بر اضطراب فیزیولوژیک، نگرانی و اضطراب اجتماعی کودکان سن مدرسه بستری در بیمارستان. پرستاری داخلی و جراحی، ۲(۳-۴)، ۱۱۵-۱۲۱.
۱۶. زیبایی، اعظم؛ غلامی، حسن؛ زارع، مسعود؛ مهدیان، حسین؛ یاوری، مهتری؛ حارث آبادی؛ مهدی. (۱۳۹۲). تاثیر آموزش آفلاین بر کنترل خشم نوجوانان در مدارس راهنمایی دخترانه مشهد. مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی، ۵(۲): ۳۷۵-۳۸۵.
۱۷. سبزواری، حامد؛ ارشم، سعید و پروین پور، شهاب. (۱۳۹۸). تاثیر هشت هفته بازی های حرکتی ریتمیک بر تبحر حرکتی، پرخاشگری و پیشرفت تحصیلی کودکان مبتلا به بیش فعالی/نقص توجه. طب توانبخشی، ۸(۴)، ۲۳۶-۲۴۶.
۱۸. صرامی، زهرا؛ امیری، شعله؛ نشاط دوست، حمیدطاهر و مولوی، حسین. (۱۳۸۸). اختلال وسواس-بی اختیاری مادر و اضطراب در کودکان. روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)، ۵(۲۰)، ۳۳۳-۳۴۲.
۱۹. عطاران، محمد، (۱۳۹۷). پژوهش روایی: اصول و مراحل، تهران، دانشگاه فرهنگیان

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

۲۰. غباری بناب، باقر و نبوی، محمد. (۱۳۸۲). تأثیر ورزش صبحگاهی در کاهش تمایلات پرخاشگری کودکان عقب مانده ذهنی آموزش پذیر. روانشناسی و علوم تربیتی، ۳۳(۱)، ۱۳۹-۱۵۴.
۲۱. قشقایی، صغری. (۱۳۹۵). اثربخشی قصه گوئی بر افسردگی و پرخاشگری کودکان پیش دبستانی. اصول بهداشت روانی، ۱۸(۴)، ۲۳۴-۲۳۸.
۲۲. کافی، حکیمه و منظری توکلی، وحید. (۱۴۰۰). اثربخشی یوگادرمانی بر تنظیم هیجانی و پرخاشگری کودکان دبستانی. روان پرستاری، ۹(۱)، ۱۱-۱۸.
۲۳. کهندل، جواد؛ مصطفی‌لو، فاطمه و مصطفی‌لو، حمیده. (۱۳۹۴). نقش آفرینی معلمان ورزش در کنترل و پیشگیری از خشونت و پرخاشگری در بین دانش‌آموزان مقطع ابتدایی. همایش ملی علوم ورزشی نوین، ورزش حرفه‌ای و ارتقا سلامتی، دانشگاه گنبد کاووس. دوره اول
۲۴. محمدی، مسعود؛ ویسی رایگانی، علی‌اکبر؛ جلالی، رستم؛ قبادی، اکرم و عباسی، پروین. (۱۳۹۷). شیوع اختلالات رفتاری در کودکان ایران. مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران (نامه دانشگاه)، ۲۸(۱۶۹)، ۱۸۱-۱۹۱.
۲۵. محمدی شمیرانی، سمانه؛ سعدی پور، اسماعیل؛ درتاج، فریبرز؛ ابراهیمی قوام، صغری و فلسفی نژاد، محمدرضا. (۱۴۰۰). تاثیر آموزش تاب‌آوری مبتنی بر بازی بر پرخاشگری کودکان تحت سرپرستی سازمان بهزیستی. مجله علوم روانشناختی، ۲۰(۹۹)، ۳۵۳-۳۶۳.
۲۶. مومنی، خدامراد و کهریزی، سمیه. (۱۳۹۳). اثربخشی شن‌بازی درمانگری بر کاهش نشانه‌های پرخاشگری کودکان پیش دبستانی. روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)، ۱۱(۴۲)، ۱۴۷-۱۵۷.
۲۷. نجفی، محمود؛ فولادچنگ، محبوبه؛ علی‌زاده، حمید و محمدی‌فر، محمدعلی. (۱۳۸۸). میزان شروع اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی، اختلال سلوک و اختلال نافرمانی مقابله‌ای در دانش‌آموزان دبستانی. کودکان استثنایی (پژوهش در حیطه کودکان استثنایی)، ۹(۳) (پیاپی ۳۳)، ۲۳۹-۲۵۴.